

Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse

Kommunal og regional forvaltning

Innhold

FORORD	5		
DEL 1	6		
Kap. 1 Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse	7		
1.1. Landskapskonvensjonen og nasjonale mål	9		
1.2. Landskapet som ressurs	11		
1.3. Hva er Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse?	11		
1.3.1. Mål og virkemidler	11		
1.3.2. Nasjonal interesse	11		
1.3.3. Forholdet til områder med annen status	12		
1.3.4. KULA-register og rapporter	14		
Kap. 2 Faglig grunnlag for utvelgelse og retningslinjer for forvaltning	16		
2.1. Landskapskarakter	16		
2.2. Landskapsverdier – begrunnelse for nasjonal interesse	18		
2.3. Kriterier for Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse	20		
2.4. Hvordan best forvalte Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse? – Sårbarhet og retningslinjer for forvaltning	22		
DEL 2	26		
Kap. 3 Kommunenes forvaltning av kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse	27		
3.1. Kommunens rolle	27		
3.2. Kommunens planlegging og byggesaksbehandling etter plan- og bygningsloven	28		
3.2.1. <i>Kommuneplan</i>	28		
Kommuneplanens arealdel	28		
Hensynssoner	30		
Retningslinjer til hensynssone c)	32		
Generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel	34		
Arealformålene i kommuneplanens arealdel	36		
Begrensning i adgangen til å endre deler av kommuneplanens arealdel	38		
3.2.2. <i>Kulturminneplan</i>	38		
3.2.3. <i>Reguleringsplan</i>	39		
Hensynssoner	40		
Arealformål	40		
Bestemmelser til arealformål	40		
3.2.4. <i>Kommunens dispensasjonsbehandling etter plan- og bygningsloven</i>	41		
3.2.5. <i>Kommunens byggesaksbehandling</i>	43		
3.3. Kommunens forvaltning etter landbrukslovgivningen	44		
3.3.1. <i>Jordlova</i>	44		
Forskrift om nydyrking	44		
3.3.2. <i>Skogbrukslova</i>	44		
3.3.3. <i>Forskrift om planlegging og godkjenning av landbruksveier</i>	44		
Kap. 4 Regional kulturminneforvaltnings håndtering av kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse	46		
4.1. Regional kulturminneforvaltnings rolle overfor kommunene	46		
4.1.1. <i>Regionalt planforum</i>	46		
4.1.2. <i>Innsigelse</i>	46		
4.2. Regional planlegging	49		
4.2.1. <i>Regional planstrategi</i>	49		
4.2.2. <i>Regional plan</i>	49		
Kap. 5 Sektorplanlegging og kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse	50		
5.1. Sektormyndigheters rolle	50		
5.2. Kommunens og regional kulturminneforvaltnings rolle i sektorplanlegging	50		
5.3. Konseptvalgutredninger	50		
5.4. Samferdselsprosjekter	50		
5.5. Tiltak for energiproduksjon og energioverføring	52		
5.6. Akvakulturtiltak	53		
5.7. Mineralutvinning	53		
DEL 3	54		
Kap. 6 Tilskuddsordninger	55		
Kap. 7 Sjekkliste for kommunal forvaltning av kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse (KULA)	58		
Kap. 8 Viktige lover, veiledere og dokumenter	60		

Versjon I 2019
Riksantikvaren 2019

ISBN / 978-82-75-74128-6

Stikkord / Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse, kulturminner, kulturmiljøer, landskap, plan- og bygningsloven, arealplaner, reguleringsplaner, kommuneplaner, regionale planer.

Riksantikvaren
Pb. 1483 Vika, 0116 Oslo
Besøksadresse / Dronningens gate 13
Tlf. / 22 94 04 00
Faks / 22 94 04 04
E-post / postmottak@ra.no

www.riksantikvaren.no

Utarbeidet av / Riksantikvaren ved Samfunnsavdelingen, Seksjon for landskap og verdiskaping/arealplanlegging og regionalforvaltning / Kristine Ledsten, Anne Aude og Kristi Vindedal

Design / fetetyper.no

Forsidefoto / Troms/Romssa/Tromssa / KULA-området
Yttersida av Senja/Sáččá fávllebeal, Fiskerilandskapet.
Langværan sett fra Ørja, med Senja i bakgrunnen.
Foto / Troms fylkeskommune, Kulturetaten. Harald G. Johnsen

ØSTFOLD: KULA-området Fredrikstad festning, gamlebyen og byens marker, Festningsby med bymarker. Kongsten er et lite festningsanlegg utenfor Gamlebyens murer. «Den dekkede vei» sikrer kontakten mellom de to. Foto: Atle Omland, Riksantikvaren

Forord

Landskapet er som en levende historiebok. Det forteller om liv og virksomhet i Norge gjennom tidene, og hvordan menneskenes levekår og omgivelser har endret seg fram til i dag. Sporene etter våre forfedre finnes overalt i landskapet, i det åpne jordbrukslandskapet, i skog og mark, på fjellet og i byen. Noen spor er tydelige og lette å tolke, andre er mindre åpenbare og må kanskje ha en forklaring for at de skal kunne forstås.

Byer og tettsteder vokser, nye veier bygges, eldre hus rives og åpne områder gror igjen. Landskapet har alltid vært i endring, men tempoet og omfanget av endringene øker nå i en slik grad at viktige verdier står i fare for å gå tapt.

Riksantikvaren vil styrke arbeidet med landskap og etablerer en landsomfattende oversikt over Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse (KULA). Gjennom dette prosjektet skal vi identifisere nasjonalt viktige landskap over hele landet og legge til rette for å ta vare på disse. Oppføring i registeret innebærer ikke formelt vern, men fastslår at området har store verdier som bør tas vare på for fremtiden.

Denne veilederen skal gi kommunene informasjon om hva KULA-registeret er, og hvordan disse landskapene bør forvaltes gjennom kommunens arealplanlegging og andre virkemidler. Veilederen kan også brukes av regional kulturminneforvaltning i deres oppfølging av KULA-områdene, og av sektorer som gjennom sin virksomhet påvirker landskapet.

Målgruppene for denne veilederen er særlig fagområdene planlegging, byggesak, landbruk og kultur. Del I redegjør kort for det formelle og det faglige grunnlaget for KULA og gir anbefalinger om forvaltning av landskapene. I del II gjennomgås kommunens verktøy for å forvalte KULA-områdene. Hovedvekten er lagt på planlegging etter plan- og bygningsloven, men byggesaksbehandling og landbrukslovgivingen blir også omtalt. Deretter omtales regionale myndigheters og sektormyndigheters verktøy for planlegging og forvaltning. Del III inneholder en oversikt over tilskuddsordninger og sjekklister for ulike sakstyper i kommunen.

Riksantikvaren ønsker at veilederen skal være et redskap i forvaltningen av Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse, og en inspirasjon til å også ivareta andre landskap i kommunen. Framtidens mennesker skal også leve i og av landskapet. Vår utfordring er å forvalte landskapet slik at vi bevarer og videreutvikler det i et langsiktig perspektiv og tar vare på verdiene for dem som kommer etter oss.

Dette er første utgave av veilederen. Vi er takknemlige for kommentarer og innspill som kan forbedre den.

Hanna Geiran

Hanna Geiran
Riksantikvar

Del 1

KAP. 1 Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse	7
KAP. 2 Faglig grunnlag for utvalgelse og retningslinjer for forvaltning	16

KAP. 1

Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse

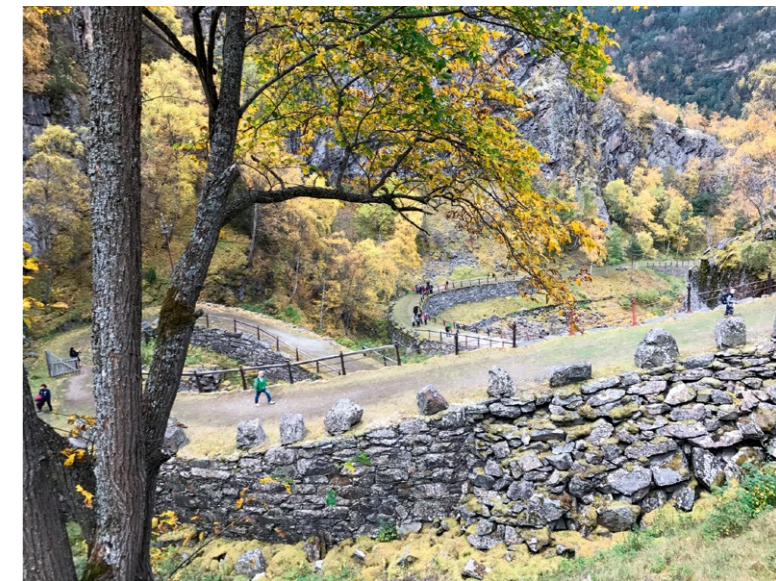
Tidsdybden i landskapet er viktig for oss mennesker. Fortidens spor finnes over alt i landskapet rundt oss, og bidrar til forankring og tilhørighet i en tid med stadig raskere endring av omgivelsene. Omfang og tempo i landskapsendringer gjør at forvaltningen av de kulturhistoriske verdiene i landskapet byr på stadig større utfordringer. Ny infrastruktur som veianlegg og jernbane, og energianlegg som vannkraftverk og vindkraftanlegg, er arealkrevende og fører til store inngrep i landskapet.

For å bidra til å ivareta mangfoldet av kulturhistoriske landskap har Riksantikvaren satt i gang arbeidet med en landsomfattende oversikt over Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse (KULA). Arbeidet er et oppdrag fra Klima- og miljødepartementet (KLD) til Riksantikvaren og bygger på Den europeiske landskapskonvensjonen og nasjonale mål for kulturminneforvaltning. Landskapskonvensjonen oppfordrer til å kartlegge og prioritere landskap. Kulturminneforvaltningen har et særlig ansvar for å holde oversikt over og peke ut kulturhistorisk verdifulle landskap.

Riksantikvaren velger ut landskapene som skal inngå i registeret, etter forslag fra regional kulturminneforvaltning og basert på gitte faglige kriterier. Hovedvekten er lagt på rurale landskap, men det inkluderer også andre typer landskap. Fra 2018 er det gjort en tematisk avgrensning slik av byer, tettsteder og moderne industriområder ikke inngår i registeret.

De aktuelle kommunene involveres tidlig i arbeidet og får det endelige forslaget på høring. Regionale myndigheter, museer og relevante organisasjoner i fylket får også forslaget på høring.

Når KULA-registeret i et fylke er ferdigstilt, er det kommunen som har hovedansvaret for at landskapene blir godt ivaretatt. Riksantikvaren ønsker at kommunene innarbeider landskapshensyn i sine planer og i annen forvaltning. Utfordringen er å bruke landskapet som en ressurs i samfunnsutviklingen, på en slik måte at vi både bevarer kvalitetene og videreutvikler dem i et langsiktig perspektiv. Riksantikvaren er også involvert i satsingen Utvalgte kulturlandskap i jordbruket i samarbeid med natur- og landbruksforvaltningen. Mer om forskjellen på dette og KULA finnes i kapittel 1.3.3.

SOGN OG FJORDANE: Vindhellavegen i Lærdal. Restaureringen av Kongevegen over Filefjell gir grunnlag for verdiskaping lokalt. Veganlegget imponerer og begeistrer fotturistene, men landskapet de tar seg fram gjennom, er også en viktig del av opplevelsen og forståelsen av historien om veganlegget og om livet i denne delen av landet før i tiden. Foto: Åse Bitustøl, Riksantikvaren

Landskapene som velges ut, skal bidra til å vise viktige historier om det enkelte fylket og om landet. Landskapet med kulturhistoriske spor kan gi oss kunnskap om tidligere tiders ressursbruk og om endringer som har skjedd.

Per første halvår 2019 er KULA-registeret ferdigstilt for Østfold, Hordaland og Troms. Rapporter for disse fylkene er utarbeidet og landskapene er lagt inn i databasen Askeladden. Arbeidet videreføres nå i landets øvrige fylker. Informasjon om oppdatert status er tilgjengelig på [Riksantikvarens nettsider](#).

OPPLAND: Grindaheim, Vang i Valdres. Landskap er alltid i endring. En bevisst holdning til endringer og kunnskap om landskapet, kan bidra til at historiske spor ivaretas i arealplanleggingen. Foto: Axel Lindahl/Norsk folkemuseum 1889 og Oskar Puschmann/NIBIO 2013

Riksantikvaren ønsker med KULA-registeret å gi tidlig og tydelig informasjon om hvilke landskap med kulturhistoriske verdier som er av nasjonal interesse. Regional kulturminneforvaltning skal bruke registeret som et grunnlag for innspill til kommunal og regional arealplanlegging og til ulike sektormyndigheter. Registeret skal bidra til tidlig dialog om landskap mellom kommunen og regional kulturminneforvaltning i plansaker. Regional kulturminneforvaltning skal likevel vurdere innsigelse til planer, hvis det er en uløst konflikt om arealbruken som innebærer vesentlige negative virkninger på landskapet.

Veilederen viser eksempler på kommuneplanbestemmelser, retningslinjer til hensynssoner med mer. Eksempelene er hentet fra KULA-rapporter og fra ulike kommunale planer som omhandler disse områdene eller andre landskap. Eksempelene vil bli supplert etter hvert som KULA-områder legges inn i regionale og kommunale planer og rapporter ferdigstilles.

Denne veilederen bygger på Riksantikvarens generelle veileder om planlegging etter plan- og bygningsloven og må ses i sammenheng med denne.

Veilederen [Kulturminner, kulturmiljøer og landskap, planlegging etter plan- og bygningsloven](#) kan leses på Riksantikvarens nettsider.

1.1. LANDSKAPSKONVENSJONEN OG NASJONALE MÅL

Den europeiske landskapskonvensjonen er et viktig grunnlag for kulturminneforvaltningens arbeid med landskap, også arbeidet med KULA. Norge ratifiserte landskapskonvensjonen 23. oktober 2001 og den trådte i kraft 1. mars 2004. Konvensjonen gjelder alt landskap, fra bylandskap til kyst- og fjellandskap, fra særlig verdifulle landskap til landskap som trenger reparasjon.

Konvensjonen legger vekt på at landskapet er en felles ressurs og et felles ansvar. Det er nødvendig med samarbeid mellom ulike aktører for å ivareta landskapets kvaliteter og verdier. Landskapet må sikres gjennom målrettet planlegging og forvaltning.

Plan- og bygningsloven følger opp Norges forpliktelser etter konvensjonen. Sikring av kvaliteter i landskapet er tatt inn som en egen oppgave og hensyn i plan- og bygningsloven § 3-1, sammen med andre viktige hensyn som skal vektlegges i planleggingen. Ivaretagelse av landskapsverdier inngår i flere paragrafer i loven. Disse er omtalt i veilederen.

De nasjonale målene for kulturminneforvaltning følger opp forvaltning av landskap og den kulturhistoriske dimensjonen i landskapet.

Landskapskonvensjonen

Den europeiske landskapskonvensjonen, artikkel 1a: Landskap betyr et område, slik folk oppfatter det, hvis særpreg er et resultat av påvirkningen fra og samspillet mellom naturlige og/eller menneskelige faktorer.

Den europeiske landskapskonvensjonen, Firenze 20.10.2000

Les mer om [Den europeiske landskapskonvensjonen](#) på Kommunal- og moderniseringsdepartementet sine nettsider.

Nasjonale mål

- > Tapet av verneverdige kulturminner skal minimeres.
- > Et prioritert utvalg automatisk fredete og andre arkeologiske kulturminner skal ha et ordinært vedlikeholdsnivå innen 2020.
- > Et representativt utvalg kulturminner og kulturmiljø skal være vedtaksfredet innen 2020.
- > Fredete bygninger, anlegg og fartøy skal ha et ordinært vedlikeholdsnivå innen 2020.

Målene er hentet fra Klima- og miljødepartementets budsjettproposisjon, 1S, for 2018–2019.

↑ **AKERSHUS:** Ullershovfallet, husmannsplass ved Nes kirkeruiner, del av turveien ved arrangementet Vegalangs i Vormadalen. Foto: Kristoffer Andersen, Nes kommune

← **AKERSHUS:** Omvisning ved Nes kirkeruiner i forbindelse med arrangementet «Vegalangs i Vormadalen». Foto: Kristoffer Andersen, Nes kommune

«Vegalangs i Vormadalen» er et initiativ fra Nes kommune i samarbeid med bønder og foreninger. Dette tiltaket er et eksempel på aktivisering og bruk av landskapet. Her er det lagt opp til en turistvei med kulturminner, mattradisjoner og landskapet i seg selv som attraksjoner. Et annet eksempel på bruk og aktivisering av kulturminner i Nes er «midtkammerbussen» som er en guidet tur til midtkammerbygninger.

1.2. LANDSKAPET SOM RESSURS

For å kunne planlegge, forvalte og ta vare på landskap på en god måte, må viktige landskapsverdier identifiseres. Landskapskonvensjonen oppfordrer derfor til å kartlegge og prioritere landskap. Riksantikvarens arbeid med å peke ut KULA-områder og etablere et register over disse skal bidra til dette.

Landskap er en viktig ressurs for opplevelser. Ofte er det de menneskeskaptene sporene som gjør landskapet ekstra opplevelserikt. Det bidrar til lokalt særpreg og er en ressurs for kommunene som gir grunnlag for verdiskaping og utvikling. Landskap kan være grunnlag for økonomisk virksomhet for eksempel gjennom turisme, landbruksnæring og ved at et område blir mer attraktivt som bosted og besøksmål.

Det er viktig at kommunen vurderer hvordan forvaltningen av sine landskap kan bidra til å styrke det lokale særpreget og tar aktivt grep for å sikre dem.

Du kan lese mer om landskap på [Riksantikvarens nettsider](#).

1.3. HVA ER KULTURHISTORISKE LANDSKAP AV NASJONAL INTERESSE?

1.3.1. Mål og virkemidler

KULA-registeret skal bli et landsdekkende register over landskap med nasjonal kulturhistorisk interesse. Registeret vil ikke bli uttømmende. Ny kunnskap og nye vurderinger kan føre til endringer på et senere tidspunkt.

Verdiene i KULA-områdene skal i hovedsak ivaretas gjennom kommunens egne virkemidler der planlegging etter plan- og bygningsloven er viktigst. Dersom kommunen planlegger arealbruk som er vesentlig i strid med verdiene i landskap som inngår i KULA-registeret og kommunen og fylkeskommunen/Sametinget ikke kommer til enighet, skal regional kulturminneforvaltning vurdere å reise innsigelse (jf. kapittel 1.3.2 og 4.1.2.).

1.3.2. Nasjonal interesse

Begrepet «nasjonal interesse» brukes primært i forbindelse med plan- og bygningsloven. I denne sammenhengen er det landskap med kulturhistorisk interesse på nasjonalt nivå det dreier seg om. Utvelgelsen er basert på en kulturminnefaglig verdivurdering (jf. kapittel 1.3.4 og kapittel 2). Kommunene må selv gi områdene en formell status i arealplaner.

Rundskriv T-2/16 fra Klima- og miljødepartementet omhandler nasjonale interesser på miljøområdet og er en klargjøring av innsigelsespraksis for miljøforvaltningen. Kulturminner, kulturmiljøer og landskap som er av nasjonal interesse, er omtalt i rundskrivets kapittel 3.8 og 3.9. Der inngår også registeret over Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse som ett av de hensynene som kan utløse innsigelse, dersom det planlegges arealbruk som utgjør en vesentlig konflikt. Rundskrivet presiserer også hvilke konkrete vurderinger som må ligge til grunn.

Du finner [rundskriv T-2/16](#) fra Klima- og miljødepartementet på Regjeringens nettsider.

BUSKERUD: Utsikt over NB!-området ved Bragernes torg i Drammen. Foto: Guri Dahl.

Både KULA-registeret og NB!-registeret inneholder områder av nasjonal kulturhistorisk interesse. Der KULA-registeret omfatter større områder som viser historiske landskapstrekk og sammenhenger, omfatter NB!-registeret kulturmiljøer innenfor byer og tettsteder.

1.3.3. Forholdet til områder med annen status

Utgangspunktet for utvelgelsen av KULA-områder er at registeret skal omfatte landskap som er av nasjonal kulturhistorisk interesse. Landskap som inngår i KULA-registeret kan også ha en status som verdifulle områder i andre sammenhenger.

Oppføring i registeret innebærer ikke at de avgrensede landskapene skal fredes etter kulturminneloven. Innenfor KULA-områdene vil det likevel finnes både automatisk fredete kulturminner og i noen tilfeller vedtaksfredete kulturminner. Det kan i framtiden komme forslag om nye fredninger innenfor KULA-områdene, og det kan også registreres flere automatisk fredete kulturminner. Områder som er fredet som kulturmiljø etter kulturminneloven § 20 tas ikke inn i KULA-registeret, siden disse allerede har en streng form for vern på bakgrunn av kulturhistoriske verdier. Det samme gjelder større områdefredninger etter kulturminneloven § 19.

Det kan også være naturvernområder eller områder vernet etter plan- og bygningsloven innenfor KULA-områdene. Disse forvaltes etter gjeldende verne- eller fredningsbestemmelser, reguleringsplanbestemmelser og lignende.

NB!-registeret er Riksantikvarens register over nasjonale interesser i by. Både KULA-områdene og NB!-områdene handler om kulturhistoriske interesser, men det er en forskjell i skala. NB!-registeret omfatter kulturmiljøer i mindre skala innenfor byer og tettsteder. Det er noen få eksempler på at NB!-områder inngår i et KULA-område. Siden KULA-registeret fra 2018 bare omfatter områder utenfor byer og større tettsteder, er overlapp med NB!-områdene lite aktuelt i det videre arbeidet. Riksantikvaren har planer om å utarbeide et tredje register over kulturmiljøer med nasjonal interesse i ytre byområder, tettsteder og industrimiljøer.

Les om [NB! registeret](#) på Riksantikvarens nettsider.

Forholdet til Utvalgte kulturlandskap i jordbruket

Utvalgte kulturlandskap i jordbruket er en økonomisk satsing og en arbeidsmåte for å ivareta et representativt utvalg av verdifulle norske jordbrukslandskap. Landbruksdirektoratet koordinerer arbeidet, i nært samarbeid med Miljødirektoratet og Riksantikvaren og med regional landbruks-, natur- og kulturminneforvaltning, kommunen, grunneiere og landbruksforetak. På regionalt nivå er fylkesmannens landbruksavdeling koordinator for arbeidet. Fra og med 2020 skal kommunene overta oppgaven fra fylkesmannen.

Satsingen Utvalgte kulturlandskap i jordbruket er basert på samarbeid og frivillighet. Det er grunnleg-

gende for utvalget av områder at det er kulturlandskap i jordbruket med svært store verdier knyttet til både biologi/naturmangfold og kulturhistorie, og det skal være realistisk å få til langsiktig drift, skjøtsel og vedlikehold. Videre ligger kriteriene helhetlige landskap, kontinuitet og tidsdybde, representativitet eller særpreg og formidlingsverdi til grunn. I mange tilfeller vil Utvalgte kulturlandskap komme innenfor et KULA-område, uten at det endrer den opprinnelige statusen. Her kan økonomiske tilskudd til Utvalgte kulturlandskap også komme KULA-områdene til gode.

Forholdet til områder vernet etter naturmangfoldloven

Av områder som er vernet etter naturmangfoldloven er det er først og fremst nasjonalparker og landskapsvernområder som har betydning for å ivareta kulturhistoriske verdier i landskapet. Områder vernet etter naturmangfoldloven vektlegger først og fremst naturverdier, men ofte kan kulturminneverdier være en del av formålet. Verne kloster inngår i både et KULA-område og et landskapsvernområde, men i formålet til sistnevnte er naturverdiene også vektlagt.

Det finnes en egen [veileder om kulturminner i områder vernet etter naturmangfoldloven](#) som er tilgjengelig på Riksantikvarens nettsider.

HORDALAND: KULA-området Eidfjord, Jernvinneanlegg og gravminne. Ferdselsveger mellom aust og vest. Hæreidterrassen til høyre i bildet, er særlig rik på gravminner fra de samme periodene som det ble drevet jernutvinning i dalførene opp mot fjellet. Foto: Felix Horn

1.3.4. KULA-register og rapporter

Utvelgelsen av landskapene er basert på kriterier i en egen fagveileder. [Veilederen om faggrunnlag og arbeidsmåte](#) er tilgjengelig på Riksantikvarens nettsider. KULA-rapporten inneholder en fylkesbeskrivelse og beskrivelser og kart for samtlige landskap. For hvert landskap defineres landskapskarakter, det gjøres en vurdering av nasjonal interesse og av landskapenes sårbarhet, og det angis retningslinjer for forvaltning. Fylkeskommunene og Sametinget foreslår områder og beskrivelser.

Vurderingen av nasjonal interesse er en faglig verddivurdering. Kriteriene for verddivurderingen er kort beskrevet i kapittel 2.3. Den forvaltningsmessige betydningen av nasjonal interesse er omtalt i kapittel 1.3.2.

Rapportene om Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse i fylkene kan du også lese på [Riksantikvarens nettsider](#).

I kulturminnedatabasen Askeladden inngår KULA-områdene med kartfesting og tilhørende beskrivelser. I Askeladden inngår områdene i kategorien kulturmiljø/landskap som Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse.

Riksantikvaren har ansvar for oppdatering og eventuelle endringer i registeret.

Askeladden er tilgjengelig fra Riksantikvarens nettside. Databasen er passordbelagt, og tilgang gis til ansatte innen nasjonal-, regional- og kommunal kulturminneforvaltning og offentlig forvaltning for øvrig. Informasjon om KULA-områdene er også tilgjengelig for alle i innsynsløsningen Kulturminnesøk.

Askeladden Iddefjordsfjella

K308 Iddefjordsfjella - Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse - Østfold, Halden

Berørte lokaliteter (43) - Arkæologisk minne (42) - Betyngningsinfrastruktur (1)

Generell informasjon

ID: K308
 Navn: Iddefjordsfjella
 Kulturmiljøkategori: Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse
 Fylke: Østfold
 Kommune: Halden
 Landskapsregioner: LEIRFJORDSBYGDENE PÅ ØSTLANDET

Nasjonale interesser

Ytre Østfold fra Idø til Råde har vært landets viktigste uttaksmåte for granitt. Østfoldgranitten var et svært viktig materiale for oppbyggingen av både norske og utenlandske byer på slutten av 1800-tallet og første halvdel av 1900-tallet. Med sin innemått og tydelige landskapskarakter representerer Iddefjordsfjella denne virksomheten, som var viktig for industrisvingingen av Norge. Industrien systematiserte et stort antall mennesker. Til industrivirksomheten er det knyttet en kultur som innebærer særegne bygningsformer, foreninger, tradisjon, språk og teknikk. Iddefjordsgranitten har blitt benyttet til en rekke monumenter og bygninger. Blant annet ble råberøkt til Gustav Vigelandts skulptur «Monnetten» tatt ut i Hovsfellett i 1926.

Kulturhistorisk landskapskarakter

Primærnæringer: Industri, fremstilling, produksjon
 Sekundærnæringer: Industri, fremstilling, produksjon
 Tertiærnæringer: Sosial miljøsammenheng
 Andre næringer: Sosial miljøsammenheng

Etymologi

Viktige perioder: 1800-tallet, 1900-tallet, første kvartal 1900-tallet, andre kvartal 1900-tallet

Plan

Registrert: Ja
 Beskrivelse: Beskrivelse

Beskrivelse

Stilleggenhet
 Halden kommune. Areal: 33,5 km². Landskapet omfatter granittårene på østsiden av Iddefjorden. Området er avgrenset til de viktigste bruddene, samt de tilhørende gresdane. Selve fjorden er også en viktig del av miljøet og landskapet.

Landskapskarakter

Landskapet har kupert granittåser med store steinbrudd. Med sine bratte sider og smale Iddefjorden seg fra de andre fjordene i Østfold. Fjorden var viktig for utskapingen av steinen. På noen og ligger mellom åsene, samt på egne plasser langs fjorden, finnes det mindre klynger med hus som stammer fra steinhoggerfjella. I landskapet har mange spor etter brudd, slagghauger, steinlager, skansepenger, bygginger, smier, spirebrøker, stuper og andre elementer.

Beskrivelse

Dette er et stort steinbruddsområde med godt bevarte steinhoggergrender, bygninger, steinbrudd og andre tilhørende kulturminner. Området må sees i sammenheng med steinhoggerne i Ihuslån, på vestsiden av Iddefjorden. Den grå Iddefjordsgranitten var særdeles godt egnet til uttak og bearbeidning. Selve bruddene ligger i hovedsak i Hovsfellett sør for Fredriksten festning, ved Vistehede, samt ved Aspedammen, Petersborg, Liholt og Bakke som alle er områder som ligger i den bratte lia sørøst for Iddefjella, bortsett fra noe stein som ble tatt ut til byggingen av Fredriksten festning tidligere, startet virksomheten i Iddefjordsfjella på 1840-tallet. Det var imidlertid først på midten av 1860-tallet det skjedde en virkelig oppblomstring av industrien, i forbindelse med steinleggingen av Haldens gater. På 1870-tallet etablerte flere steinfirmer seg i Halden, og på 1880- og 1890-tallet ble det en sterk vekst i denne industrien. Ved Iddefjorden vokste det fram en rekke steinhoggersamfunn som Hou, Vistehede, Fagerholt, Osdalen, Liholt og Bakke, samt steinbruddene i Halden, Hovsfellett, og Kjøkken. Dette er et stort steinbruddsområde med godt bevarte steinhoggergrender, bygninger, steinbrudd og andre tilhørende kulturminner. Området må sees i sammenheng med steinhoggerne i Ihuslån, på vestsiden av Iddefjorden. Den grå Iddefjordsgranitten var særdeles godt egnet til uttak og bearbeidning. Selve bruddene ligger i hovedsak i Hovsfellett sør for Fredriksten festning, ved Vistehede, samt ved Aspedammen, Petersborg, Liholt og Bakke som alle er områder som ligger i den bratte lia sørøst for Iddefjella, bortsett fra noe stein som ble tatt ut til byggingen av Fredriksten festning tidligere, startet virksomheten i Iddefjordsfjella på 1840-tallet. Det var imidlertid først på midten av 1860-tallet det skjedde en virkelig oppblomstring av industrien, i forbindelse med steinleggingen av Haldens gater. På 1870-tallet etablerte flere steinfirmer seg i Halden, og på 1880- og 1890-tallet ble det en sterk vekst i denne industrien. Ved Iddefjorden vokste det fram en rekke steinhoggersamfunn som Hou, Vistehede, Fagerholt, Osdalen, Liholt og Bakke, samt steinbruddene i Halden, Hovsfellett, og Kjøkken.

Årene 1900-1915 regnes som gulltiden i den norske steinindustrien. På det meste var 2000 steinhoggere i arbeid på norsk side av Iddefjorden like før 1. verdenskrig. Det aller meste av steinen ble eksportert. Under 1. verdenskrig stoppet all eksport opp. I perioden 1920-30 var det igjen gode tider med eksport av granitt, blant annet til eksotiske land som Brasil, Argentina og Cuba. På 1930-tallet ble flere lange veitrekninger i Halden stengt og nedarbeid. Etter 1945 måtte granitten stans konkurransen fra betong og asfalt, og på 1970-tallet var det stort i nesten alle bruddene. Det eneste bruddet som fremdeles er i drift er Steinværva ved Vistehede ved Iddefjorden. Steinhoggersamfunnene skapte en rik flora av foreninger som musikkorps, idrettslag, ungdomslag, kristne lag og fagforeninger. Nybyggingsmiljøene besto av formannsboliger, småboliger, arbeiderboliger, butikker, tersannimansboliger, turisthoteller samt ulike former for småhus knyttet til selve uttakvirksomheten. På grunn av vanskelige tider i Sverige rundt 1870 kom

Årene 1900-1915 regnes som gulltiden i den norske steinindustrien. På det meste var 2000 steinhoggere i arbeid på norsk side av Iddefjorden like før 1. verdenskrig. Det aller meste av steinen ble eksportert. Under 1. verdenskrig stoppet all eksport opp. I perioden 1920-30 var det igjen gode tider med eksport av granitt, blant annet til eksotiske land som Brasil, Argentina og Cuba. På 1930-tallet ble flere lange veitrekninger i Halden stengt og nedarbeid. Etter 1945 måtte granitten stans konkurransen fra betong og asfalt, og på 1970-tallet var det stort i nesten alle bruddene. Det eneste bruddet som fremdeles er i drift er Steinværva ved Vistehede ved Iddefjorden. Steinhoggersamfunnene skapte en rik flora av foreninger som musikkorps, idrettslag, ungdomslag, kristne lag og fagforeninger. Nybyggingsmiljøene besto av formannsboliger, småboliger, arbeiderboliger, butikker, tersannimansboliger, turisthoteller samt ulike former for småhus knyttet til selve uttakvirksomheten. På grunn av vanskelige tider i Sverige rundt 1870 kom

Totalt areal: 33340671,96m²
 Sentrumpunkt: 295270,61, 6551291,16 (25833)
 Målestokk: 87 Direkte innlagt på skjerm
 Høyde: 10000 cm
 Digitalisert av: Stein Fennmark

Kulturminnesøk Praktisk informasjon Om oss

LOGG INN Legg til Kulturminne

Søk etter kulturminner.. Kart

Iddefjordsfjella (K308) / Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse

Lagt inn av: Riksantikvaren, Hovedkontor
 Kategori: Kulturmiljø
 Vernestatus: Halden, Østfold
 Datering: Halden, Østfold
 Beliggenhet: Halden, Østfold

Iddefjordsfjella (K308)

Lagt inn av: Riksantikvaren, Hovedkontor

Dette er et stort steinbruddsområde med godt bevarte steinhoggergrender, bygninger, steinbrudd og andre tilhørende kulturminner. Området må sees i sammenheng med steinhoggerne i Ihuslån, på vestsiden av Iddefjorden. Den grå Iddefjordsgranitten var særdeles godt egnet til uttak og bearbeidning. Selve bruddene ligger i hovedsak i Hovsfellett sør for Fredriksten festning, ved Vistehede, samt ved Aspedammen, Petersborg, Liholt og Bakke som alle er områder som ligger i den bratte lia sørøst for Iddefjella, bortsett fra noe stein som ble tatt ut til byggingen av Fredriksten festning tidligere, startet virksomheten i Iddefjordsfjella på 1840-tallet. Det var imidlertid først på midten av 1860-tallet det skjedde en virkelig oppblomstring av industrien, i forbindelse med steinleggingen av Haldens gater. På 1870-tallet etablerte flere steinfirmer seg i Halden, og på 1880- og 1890-tallet ble det en sterk vekst i denne industrien. Ved Iddefjorden vokste det fram en rekke steinhoggersamfunn som Hou, Vistehede, Fagerholt, Osdalen, Liholt og Bakke, samt steinbruddene i Halden, Hovsfellett, og Kjøkken.

ØSTFOLD: Iddefjordsfjella, Steinhoggerlandskap fra nettsiden Kulturminnesøk

Kulturminnesøk

Kulturminnesøk er en nettside med informasjon om over 170.000 kulturminner, kulturmiljøer og landskap. Kulturminnesøk henter sin informasjon fra Askeladden, i tillegg til kulturminner lagt inn av publikum. [Kulturminnesøk](#) er egen nettside.

ØSTFOLD: Iddefjordsfjella, Steinhoggerlandskap i databasen Askeladden

Askeladden

Riksantikvarens offisielle database Askeladden inneholder data om kulturminner, kulturmiljøer og landskap som er fredet etter kulturminneloven, vernet etter plan- og bygningsloven, eller kulturhistorisk vurdert som verneverdige.

Innlogging til Askeladden og veiledninger til databasen finnes på [Riksantikvarens nettsider](#).

KAP. 2

Faglig grunnlag for utvelgelse og retningslinjer for forvaltning

Det faglige utgangspunktet i arbeidet med KULA-prosjektet er at landskap er en helhet av naturgitte og menneskeskapt forhold og samspillet mellom disse. Utviklingen i bosetting, areal- og ressursbruk fra de eldste tider og fram til i dag har preget og endret landskapet. Alle landskap har en historisk dimensjon, en tidsdybde, som vises i form av fysiske kulturminner, strukturer og kulturmiljøer eller gjennom kunnskap, erfaringer og hendelser nedfelt i fortellinger og tradisjonsbasert bruk. Ved å sikre den helheten som landskapet utgjør, har vi mulighet til å forstå og forvalte de kulturhistoriske verdiene i sammenheng.

Norge har store landskapsvariasjoner basert på ulike naturforhold og den lange geografiske utstrekning fra sør til nord. Det aller meste av landskapet har vært og er preget av menneskers bruk, men graden av menneskelig påvirkning varierer fra beskjedne spor til dominerende strukturer. På Kveøya er det eksempler på tydelige spor i landskapet med åkerlapper ned mot sjøen og utmark

bak. På Arnøya/Davit Árdni/Aartnansaari er sporene i stor grad forhistoriske og mindre synlige i terrenget. Både Kveøya og Arnøya er vist på bilder lenger ned.

2.1. LANDSKAPSKARAKTER

For å beskrive det som særpreger det enkelte landskapet, blir begrepet landskapskarakter brukt. I KULA-rapportene har hvert område et avsnitt om landskapskarakter. I norsk sammenheng er dette begrepet blant annet anvendt i metoden for landskapsanalyse til bruk i konsekvensutredninger og arealplanlegging utarbeidet av Riksantikvaren og Miljødirektoratet.

Du finner [Riksantikvarens og Miljødirektoratets veileder om Landskapsanalyse](#) på Riksantikvarens nettsider.

Les mer om de Kulturhistoriske landskapene av nasjonal interesse på prosjektsiden for KULA på [Riksantikvarens nettsider](#).

TROMS: KULA-området **Kveøya og Borkenes – Vik**, *Frodig jordbrukslandskap med lang kontinuitet*. På Kveøya er det en bred brem av innmark i aktiv bruk. Der dyrkes det søte, smakfulle jordbær og gourmetpotet. Foto: Robert Nygård

Begrepet landskapskarakter

Landskapskarakter er et konsentrert uttrykk for samspillet mellom et områdes naturgrunnlag, arealbruk, historiske og kulturelle innhold, og romlige og andre sansbare forhold som særpreger området og adskiller det fra omkringliggende landskap.

Eksempler på beskrivelse av landskapskarakter

Kveøya og Borkenes – Vik, *Frodig jordbrukslandskap med lang kontinuitet*, **Troms**

Med sin brede brem av innmark i aktiv bruk er Kveøya blikkfanger i det innelukkede fjordlandskapet. På Borkenessiden ser vi de lange, smale teigene fra steinvorrene i fjæra til sommerfjøsene oppe i den bratte lia. De bærende elementene i landskapet er de sammenhengende jordene i sørhellingene, organiseringen av bebyggelsen på rekke på strandterrassen et stykke opp fra sjøen, og sommerfjøsene øverst oppe i overgangen mellom innmark og utmark. Steingjerder, steinvorror og store rydningsrøyser er markerte, visuelle innslag i landskapet. Graver fra ulike deler av jernalderen finnes nede ved sjøen, i innmarka og på høydene over bygda.

Glomma gjennom indre Østfold, *Kraft- og forsvarlandskap*, **Østfold**

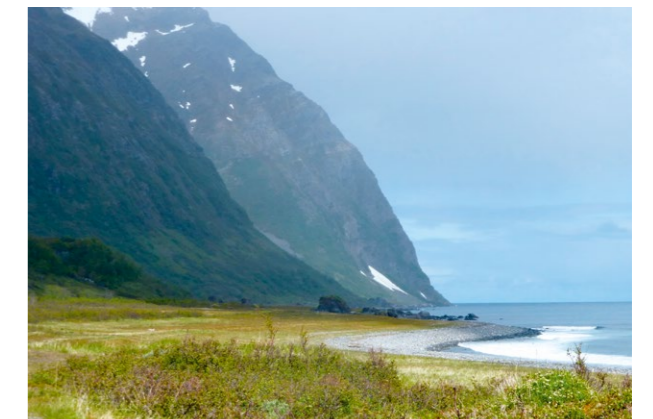
Landskapet representerer et særegent parti av Glomma med flere fossefall utnyttet til kraft. Kraftverk med tilhørende dammer og bygningsmiljøer finnes fra ulike perioder. I dette området går elva i et markant gjel hvor vannet fosser gjennom med stor kraft. Dette har gjort elva til en naturlig forsvarslinje.

Nordre Arnøya/Davit árdni/Aartnansaari, *Kystlandskap i et historisk grenseland*, **Troms/Romssa/Tromssa**

Nordre Arnøy ligger ut mot storhavet og har høye fjellmassiv, dype strandflater med morener og markerte strandvoller. Her har det vært bosetting siden steinalderen. Førhistoriske hustufter, hellegroper, gårdshaug, støanlegg og gjenreisningsbebyggelse vitner om en kontinuitet i utnyttningen av marine ressurser og tidsdybden i bruken av landskapet.

ØSTFOLD: KULA-området **Glomma gjennom indre Østfold**, *Kraft- og forsvarlandskap*. Vamma kraftstasjon er den nederste av de tre stasjonene i den særegne delen av Glomma fra Øyeren til Eidsberg. Deretter går det dramatiske fosselandskapet over i et mer innsjøliknende landskap nedenfor Valdisholm, som sees i øverste høyre hjørne. Foto: Østfold fylkeskommune

TROMS/ROMSSA/TROMSSA: KULA-området **Nordre Arnøya/Davit Árdni/Aartnansaari**, *Kystlandskap i grenseland*. Ved Nymoan ligger flere av hellegropene på Arnøya. Hellegroper var anlegg for utvinning av tran eller olje fra hval- eller selspekk, og den intensive bruksfasen var mellom 600 og 900 e.Kr. Foto: Ingegerd Holand, Riksantikvaren

TROMS/ROMSSA/TROMSSA: KULA-området **Storfjord/Omasvuotna/Omasvuono**, *Konfliktlandskap*. Dekningsrommet i Norddalen er en del av Lyngelinja fra andre verdenskrig og er blant de mange hundre sporene etter krig og kald krig i dette landskapet. Foto: Dag Magnus Andreassen, Troms fylkeskommune, Kulturetaten.

2.2. LANDSKAPSVERDIER – BEGRUNNELSE FOR NASJONAL INTERESSE

Landskapene som velges ut, skal vise mangfoldet i landets historie og landskap. I utvelgelsen av KULA-områder anvendes de samme verdikriterier som på kulturminner og kulturmiljø, men med en nødvendig tilpassing til en større skala og til sammenhenger mellom naturgrunnlag og kulturhistorie. Det er knyttet kunnskapsverdier, opplevelsesverdier og bruksverdier til alt landskap. Beskrivelsene av de viktigste verdiene til det enkelte KULA-området finnes under nasjonal interesse i rapportene.

Les mer om de Kulturhistoriske landskapene av nasjonal interesse på prosjektsiden for KULA på [Riksantikvarens nettsider](#).

ØSTFOLD: KULA-området **Søndre Jeløy**, *Lystgårdslandskap*. Hovedbygningen på Alby er en representant for de verdifulle bygningene som ble bygget på lystgårdene, og som fortsatt preger landskapet. Dette er et av Norges mest helhetlige og best bevarte lystgårdslandskap. Foto: Arne Glomdal, Østfold fylkeskommune

Eksempel på beskrivelse av landskapsverdier av nasjonal interesse

Storfjord/Omasvuotna/Omasvuono, *Konfliktlandskap*, **Troms/Romssa/Tromssa**

Området representerer sporene etter verdensomspennende internasjonale hendelser, og er et sjeldent godt eksempel på et konfliktlandskap. Den militærstrategiske tenkningen gjennom to epoker visualiseres gjennom de mange hundre sporene etter krig og kald krig. Den militærstrategiske bruken av landskapet er særlig godt lesbar og svært godt egnet til formidling. Selve landskapets beskaffenhet har vært styrende for den militære utvelgelsen av området og plasseringen av anleggene.

Søndre Jeløy, *Lystgårdslandskap*, **Østfold**

Landskapet er et av Norges mest helhetlige og best bevarte lystgårdslandskap. Det framstår i dag som en harmonisk enhet av rasjonelt jordbruk, verdifulle gårdstun, frodige

skogkanter, stemningsfulle alléer og parker. Søndre Jeløy representerer et helhetlig miljø som en ellers må til Sør-Sverige og Danmark for å finne maken til.

Den indre Farleia, *Fiskarbodelandskap*, *lynghei og farlei*, **Hordaland**

Permanent busetnad og framvekst av eit kombinert næringsgrunnlag av fiske og jordbruk har stor tidsdjupne og ein kontinuitet i landskapet. Lyngheilandskapet på Lygra er sjeldant og framstående i nasjonal og internasjonal samanheng. Landskapet er eit av dei nasjonale kjerneområda for samanbygde hus og for bruk av stein som byggjemateriale, som plasserer landskapet i eit kulturelt felleskap med andre område kring Nordsjøen. I dette landskapet ligg den strategisk viktige indre farleia. Den har mange kulturminne knytt til seg med stor tidsdjupne og høg opplevingsverdi. Her er mange gravrøyser som vitnar om maktstrukturar i forhistoria. Kongsgarden på Seim vitnar om kor viktig Den Indre Farleia var i vikingtid og kva rolle den spelte i noregshistoria.

HORDALAND: KULA-området **Den indre farleia**, *Fiskarbodelandskap*, *lynghei og farled*. Gjennom de mange sundene i det langstrakte landskapet, er det sterke strømmer som har vært premissgivende for fast bosetning siden steinalder og for ferdsele i farleia fram til moderne tid. Lindås slusene ble bygd i 1908 og er en av to bevarte sjøsluser i landet. Foto: Stein Ottosen/Inge Døskeland

2.3. KRITERIER FOR KULTURHISTORISKE LANDSKAP AV NASJONAL INTERESSE

Utvalget skal ivareta mangfoldet av landskap. En prioritering av verdiene i KULA-områdene gjøres gjennom sammenligning og vektning. Dersom et landskap er sjeldent, kan det være ekstra verdifullt. På samme måte kan et landskap være verdifullt dersom det på en god måte viser et landskap som er typisk for en region.

Les mer i [Veileder om faggrunnlag og arbeidsmåte](#) på Riksantikvarens nettside.

Følgende verdikriterier vektlegges når et andskaps nasjonale kulturhistoriske interesse skal vurderes og vektes

- > Landskapet representerer ulike **historiske faser**. Noen steder er slike faser mer tydelige i landskapet enn ellers.
 - Byfjellene i Bergen er et eksempel på et rekreasjonslandskap etablert på 1800-tallet.
- > Landskapet inneholder viktige **strukturer**. Det kan være strukturer som viser gamle kommunikasjonssystemer; veianlegg, sjømerker eller det kan være eiendomsstrukturer som viser kontinuitet i bruksformer.
 - Et eksempel på slike strukturer er jordbrukseiendommene inndelt i smale striper fra fjord til fjell på Kveøya i Troms.
- > Landskapet er knyttet til viktige **virksomheter**. Næringsveier og -virksomheter setter i stor grad sitt preg på landskapet.
 - Iddefjorden med steinbrudd i Østfold, og Glomma gjennom indre Østfold med vannkraftverk er eksempler på tydelige spor av industrialisering.
- > Landskapet er knyttet til **hendelser eller begivenheter**. Det kan være landskap hvor nasjonalt viktige hendelser har funnet sted.
 - Et eksempel på et landskap knyttet til hendelser i sagaen er Tore Hunds landskap på Bjarkøya i Troms.
- > Landskapet inneholder særegen **byggeskikk og arkitektur**. Byggeskikk og arkitektur viser trekk som er karakteristiske for ulike steder og/eller tidsperioder og vil ofte prege landskapet.
 - Et eksempel på dette er Målselvdalen i Troms med dølakultur som har preget bebyggelsen.
- > Landskapet er av særlig betydning for en eller flere **etniske grupper**, som den samiske urbefolkningen og de nasjonale minoritetene.
 - Et eksempel på dette er Markebygdene i Skånland/Skånik som i dag er kjerneområdet for markesamisk kultur.
- > Landskapet har særlig betydning som kilde til historien der det finnes **få eller ingen skriftlige kilder**. For landets tidligste historie er kultursporene særlig viktige kilder, men ofte er disse fragmenterte som følge av endringer som har skjedd i bruken av områdene.
 - Et eksempel på dette er landskapet langs Oldtidsveien i Østfold med sine helleristninger og gravfelt fra bronsealder og jernalder.
- > Landskap som inneholder steder eller naturformasjoner det er knyttet sagn og fortellinger til. Disse kan være allment kjente, av lokal betydning eller være viktige for ulike folkegrupper **tro og tradisjon**.
 - Et eksempel på dette er samiske offersteiner på Spildra/Spittá/Pitansaari.
- > Landskapet anses som spesielt **vakkert regionalt/nasjonalt**.
 - Fruktdyringslandskapet i Ytre Sørfjorden er et eksempel.

HORDALAND: Ytre Sørfjorden, Fruktdyringslandskap, Hordaland. Fruktdyringslandskapet i Ytre Sørfjorden er et av de mest slående landskapene av typen i landet. Det har stor utstrekning, enhetlig og visuell styrke. Sørfjorden ligger i le bak Folgefonnhalvøya, og her på Lofthus og Ullensvang er det gode vilkår for fruktdyrking. Dette er et eksempel på *et landskap som anses som spesielt vakkert*. Foto: Hotel Ullensvang/Niels Johansen.

TROMS: Markebygdene i Skånland/Skånik, Kulturelle, næringsmessige og sosiale endringer i et samisk landskap. Markebygdene i Troms og Nordland har kjerneområde i Skånland og Evenes, og landskapet viser en spesiell samisk næringstilpasning mellom reindrift og kombinasjonen jordbruk og fiske. Blåfjell/Vilgesvárri er den høyestliggende av markebygdene. Dette er *et eksempel på et landskap som er av særlig betydning for en etnisk gruppe*. Foto: Lars Børge H. Myklevold, Samediggi/Sametinget

HORDALAND: Byfjellene, Bynært rekreasjonslandskap. Det øvre borgerskapet i Bergen tok initiativet til treplanting og parkanlegg i Byfjellene, men alle samfunnslag promenerte i Fløysvingane i 1901. Dette er et eksempel på *et landskap hvor en historisk fase er tydelig*. Foto: Spesialsamlingane ved Universitetsbiblioteket i Bergen, Gustav Brosing.

2.4. HVORDAN BEST FORVALTE KULTURHISTORISKE LANDSKAP AV NASJONAL INTERESSE? – SÅRBARHET OG RETNINGSLINJER FOR FORVALTNING

Dagens landskap er et resultat av menneskers areal- og ressursbruk over tid. Landskapet vil alltid være i endring. Enkelte endringer kan føre til tap av kulturhistoriske verdier, andre kan bidra til å styrke dem. Endringenes omfang, karakter og tempo vil ha betydning for om dette er positivt eller negativt for landskapets verdier. Ofte kan det være vanskelig å se hvordan karakteren til et landskap blir endret av ulike tiltak, før endringene har skjedd. En bevisst holdning til hvilke kvaliteter et landskap har og hvordan endring vil påvirke disse bør uansett ligge til grunn for kommunenes forvaltning.

I KULA-områdene er det ønskelig at kommunen legger til rette for utvikling og bruk som ivaretar og styrker de kulturhistoriske verdiene i landskapet. Det er et mål å unngå arealendringer som innebærer konflikt med de nasjonale interessene i området.

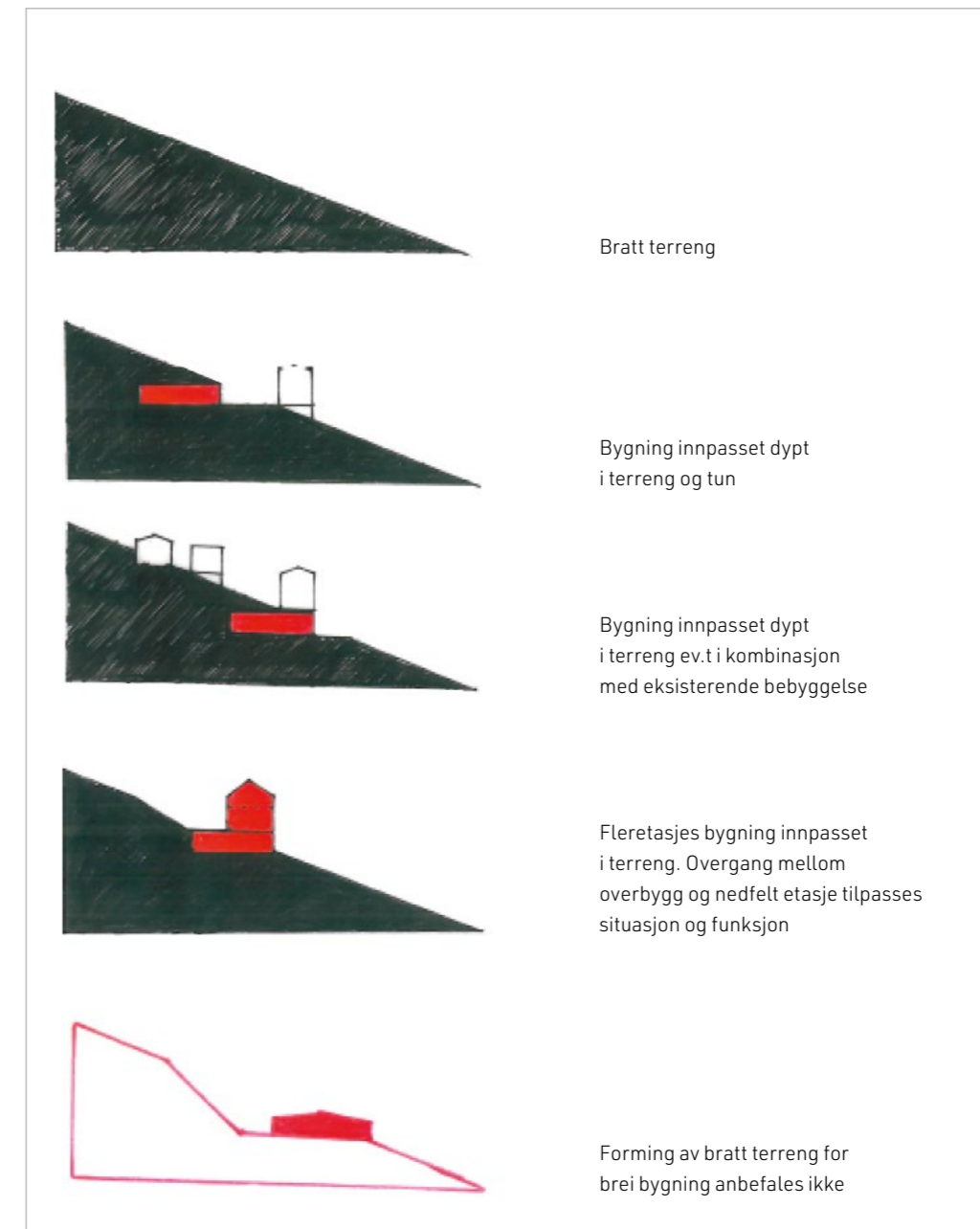
En rekke aktører har ansvar for å bidra til å nå dette målet i tillegg til kommunen. Det gjelder regional kulturminneforvaltning, arealbrukende sektorer og tiltakshavere. Næringsliv, befolkning og frivillige organisasjoner kan også bidra til bruk og skjøtsel som fremmer verdiene i landskapet.

Endringer i landskapet skal så langt som mulig skje bevisst og på en slik måte at de viktige karaktertrekkene, de som gir særpreg og verdi, opprettholdes og styrkes. Det må gjøres konkrete vurderinger av hva som vil være i konflikt med de nasjonale interessene. I beskrivelsen av hvert område i registeret gir avsnittet **Sårbarhet og retningslinjer for forvaltning** råd om hvilke typer tiltak det enkelte området kan være sårbart for.

Felles for alle KULA-områdene er at de store landskapstrekkene, de viktige strukturene og den dominerende arealbruken må bevares. Dette stiller krav til lokalisering av nye utbyggingsområder og infrastrukturtiltak. I noen områder eller delområder vil slike tiltak være direkte i strid med nasjonale kulturhistoriske interesser, mens de i andre tilfeller vil kunne innpasses ved bevisst plassering, dimensjonering og utforming.

Spesielle enkeltelementer i landskapet kan også være viktig å ivareta. Hvilke elementer dette er, avhenger av type landskap.

EKSEMPLER PÅ ULIK TILPASNING AV BYGNING TIL LANDSKAPET

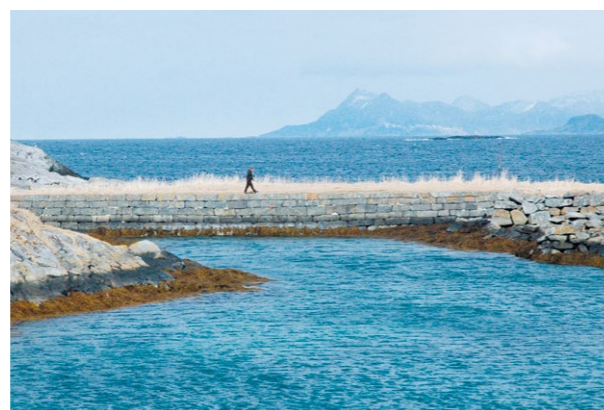
Figur tegnet av Herman Fuglu, NUNO Arkitektur AS og hentet fra Guide – Helhetlig planlegging av nye landbruksbygg, 2013.

HORDALAND: KULA-området **Etne**, *Rikt jordbrukslandskap med lang historie*. I det skålforma landskapet i Etne ligger de vide og fruktbare terrassene Stødle og Grindheim. Dette har vært et rikt jordbruksområde i lang tid, noe en stor mengde av bergkunst og gravminner vitner om. Foto: Signe Nygaard, Hordaland fylkeskommune

Dersom det skal være mulig å bevare og bidra til å styrke det kulturhistoriske særpreget, må endringer i arealbruken og ny arealbruk ta utgangspunkt i landskapskarakteren, de angitte nasjonale interessene og sårbarheten til landskapet. Eksempelene på neste side omtaler noen landskapselementer og hva de kan være sårbare for. De er hentet fra rapportene for Hordaland, Troms og Østfold.

Les mer om de kulturhistoriske landskapene av nasjonal interesse på prosjektsidene om KULA på [Riksantikvarens nettsider](#).

TROMS/ROMSSA/TROMSSA: KULA-området **Yttersida av Senja/Sáccá fávllebeal**, *Fiskerilandskap*. Utenfor Senjakysten ligger Senjaværene, en rekke av tidligere bebodde øyer, holmer og skjær. Store og godt synlige ruiner av moloanlegg vitner om utnyttelsen av de rike forekomstene av sild og skrei på 1880-tallet. Bildet er fra Steinavær på Senjas Vestkyst. Foto: Harald G. Johnsen, Troms fylkeskommune

ØSTFOLD: KULA-området **Værne kloster-området**, *Herregårdslandskap*. Dette området er en viktig representant for herregårdslandskapene i Norge. En rekke historiske strukturer er bevart, et eksempel er alléen på bildet med herregården i bakgrunnen. Foto: Olav Bjarte Klevberg

Eksempler på sårbare landskapselementer

Etne – *Rikt jordbrukslandskap med lang historie, Hordaland*

Landskap med ei mengde og ein konsentrasjon av bergkunst, busetnad og gravminne som er av interesse i nasjonal sammenheng og som på framstående vis er leseleg i terrasselandskapet. Landskapet er sårbart for massetak og nybygging som vil føre til at terrassene i mindre grad framstår som i dag.

Yttersida av Senja/Sáccá fávllebeal – *Fiskerilandskapet, Troms/Romssa/Tromssa*

Landskapet viser en blanding av vill natur og lang kontinuitet i bosetting og ressursutnytting som finnes få andre steder. De svært rike marine ressursene er fremdeles en vesentlig del av livsgrunnlaget i området og har vært det i lang tid. Steinaldertufter, gårdsanlegg, gravrøyser, gårdshauger,

gammetufter og samiske offersteder er bevart i stort antall. For å bevare landskapets kvaliteter er det viktig at nye tiltak tilpasses landskapet og at bebyggelsesstruktur og -skala videreføres. Industri og andre arealkrevende tiltak bør legges i områder som allerede er endret i større grad i senere tid.

Værne Kloster-området – *Herregårdslandskap, Østfold*
Herregårdslandskap av nasjonal interesse med klosterruin og middelalderkirke og der et mangfold av lunder, trerekker, alleer, store trær og steingjerder gir landskapet historisk dybde. Det er viktig for å bevare karakteren til landskapet at disse hver for seg små elementene, ikke blir fjernet, men skjottes slik at de kan bestå også i framtiden.

Del 2

KAP. 3 Kommunenes forvaltning av Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse	27
KAP. 4 Regional kulturminneforvaltnings håndtering av Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse	46
KAP. 5 Sektorplanlegging og Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse	50

KAP. 3

Kommunenes forvaltning av Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse

3.1. KOMMUNENS ROLLE

De kommunene som har et kulturhistorisk landskap av nasjonal interesse innenfor sine grenser, har ansvar for å forvalte det gjennom bruk av egne virkemidler, der plan- og bygningsloven er det viktigste. Kommunene oppfordres til å synliggjøre og ivareta områdenes kulturhistoriske verdier gjennom aktiv bruk av lovens ulike virkemidler. Det er viktig å unngå arealbruk og tiltak som svekker verdiene i landskapene. Kapittel 3 gir en kort veiledning om aktuelle virkemidler i plan- og bygningsloven med hovedvekt på kommuneplanen. Kommunens behandling etter landbrukslovgivning omtales også.

Kommunens og andre myndigheters areal- og samfunnsplanlegging, økonomiske virkemidler, forvaltning og drift legger rammer for endringer i landskapet. Innbyggere, lokale næringsdrivende og eiere påvirker og endrer også landskapet gjennom sitt virke. Det kan være nyttig for kommunen å samarbeide med virksomheter og organisasjoner som har kunnskaper om og interesser knyttet til bruk og bevaring av landskapene. Dette kan være museer, historielag, idrettsforeninger, velforeninger, grunneier- og næringslivsorganisasjoner.

Samarbeidet med regional kulturminneforvaltning er sentralt i forvaltningen av KULA-områdene. Kommunen må tidlig opprette kontakt med regional kulturminneforvaltning i forberedelsen av planer som kan berøre KULA-områder. Kommunen skal delta i det regionale planforumet når saker som behandles der, er av betydning for kommunens planarbeid, jf. plan- og bygningsloven § 5-3. I henhold til plan- og bygningsloven § 21-5 har kommunene en samordningsplikt som innebærer at de må ta kontakt med regional kulturminneforvaltning ved tiltak som berører KULA-områder.

ØSTFOLD: Spydeberg. Jordbrukslandskapet har her blitt til et boligområde. Foto: Wenche Dramstad, Skog og Landskap, 2007 og Oskar Puschmann/NIBIO, 2010

3.2. KOMMUNENS PLANLEGGING OG BYGGE- SAKSBEHANDLING ETTER PLAN- OG BYGNINGSLOVEN

Hensynet til landskap er spesifikt nevnt i plan- og bygningsloven § 3-1, som fastsetter at planer skal sikre kvaliteter i landskapet og verne verdifulle landskap og kulturmiljøer.

Hensynet til KULA-områdene bør ivaretas gjennom alle nivåer i den kommunale planleggingen. Kommuneplanen er kommunenes viktigste virkemiddel for å ivareta KULA-områder. Riksantikvaren oppfordrer kommunene til å legge dem inn som hensynssone c) «sone med særlige hensyn til landbruk, reindrift, mineralressurser, friluftsliv, grønnsstruktur, landskap eller bevaring av naturmiljø eller kulturmiljø», med angivelse av interesse i kommuneplanens arealdel og knytte retningslinjer til hensynssonen, se kapittel 3.2.1. I tillegg bør det utarbeides generelle bestemmelser til kommuneplanen som omhandler KULA-områdene.

I kommunens planstrategi bør kulturminner, kulturmiljøer og landskap, og dermed også KULA-områder inngå og behandles som en del av kommunens langsiktige arealstrategi. Valg av plantype og behov for rullering av planer som innbefatter KULA-områder skal vurderes i kommunens planstrategi.

Hensyn til KULA bør også være tema i kommunens behandling av reguleringsplaner, dispensasjoner og byggesaker.

Se også Riksantikvarens veileder [Kulturminner, kulturmiljøer og landskap. Planlegging etter plan- og bygningsloven](#) for mer utdypende veiledning til bruken av planverktøyene.

3.2.1. Kommuneplan

Det er viktig at det allerede i planprogrammet tas stilling til hvordan KULA-områdene kan håndteres.

Kommuneplanens samfunnsdel bør inneholde mål og strategier knyttet til KULA. Dette kan også tas med i planen for eksempel under reiseliv, folkehelse og oppvekst. Det er forutsatt at samfunnsdelen skal ha en handlingsplan. I handlingsplanen kan det være aktuelt å fremme tiltak for forvaltning og skjøtsel av landskapene.

Kommuneplanens arealdel

Kommuneplanens arealdel er kommunens viktigste virkemiddel for forvaltningen av landskapene uansett områdetype og problemstillinger. Hvert enkelt KULA-område er beskrevet med landskapskarakter og nasjonal interesse (i KULA-rapportene og i Askeladden). Dette gir et godt utgangspunkt for å vurdere hvilke karakteristiske trekk og verdier i landskapet som bør ivaretas gjennom kommuneplanen. Beskrivelsen i Askeladden angir også hvert enkelt landskaps sårbarhet og inneholder retningslinjer for forvaltningen av det. Det vil i kommunens arbeid med arealdelen være behov for å konkretisere og videreutvikle sårbarhetsvurderingene. Regional kulturminneforvaltning skal bidra med veiledning til dette i kommuneplanprosessen.

Kommunen bør i noen tilfeller, i forkant av eller tidlig i planprosessen, vurdere å utarbeide en landskapsanalyse dersom det planlegges endret eller ny arealbruk for arealer som inngår i et KULA-område. Slikt analysearbeid er aktuelt som hjelpemiddel dersom det planlegges større tiltak som kan få vesentlige virkninger på landskapet. Det kan bidra til en mer detaljert oversikt over landskapet, samt få i gang en prosess som konkret klargjør verdier og sårbarhet for aktuelle tiltak. I dette arbeidet bør en involvere ulike interesser i en medvirkningsprosess.

Innenfor et KULA-område kan det i noen tilfeller være behov for å differensiere retningslinjer for forvaltningen, mellom delområder med ulik karakter og sårbarhet.

KULA-områder kan i kommuneplanens arealdel eller i kommunedelplan (arealplan) sikres gjennom:

- Hensynssoner med retningslinjer
- Generelle bestemmelser
- Bestemmelser til arealformål
- Begrensning av adgangen til å endre deler av kommuneplanens arealdel

I tilfeller hvor KULA-områder omfatter arealer i to eller flere kommuner bør kommunene samarbeide.

BUSKERUD: Ustaoset. Landskapet her har vært gjennom store endringer de siste hundre år. Kommuneplanens arealdel er kommunens viktigste virkemiddel for forvaltningen av de kulturhistoriske verdiene i landskapet. Foto: Anders Beer Wilse/Norsk Folkemuseum (1922) og Oskar Puschmann/NIBIO 2015

ØSTFOLD: KULA-området Glomma gjennom indre Østfold, Kraft- og forsvarslandskap. Områdene rundt de tre kraftverkene, som inngår i KULA-området Glomma gjennom Indre Østfold, er sårbare for inngrep og endringer. Eventuell ny bebyggelse krever god tilpassing. Vamma kraftverk er det nederste av de tre kraftverkene. Foto: Ragnhild Hoel, Riksantikvaren

Hensynssoner

Hensynssoner for KULA-områder hjemles i plan- og bygningsloven § 11-8 c) «Sone med særlig hensyn til (...), landskap eller bevaring av naturmiljø eller kulturmiljø med angivelse av interesse.» Det må angis at det er hensyn til landskap, eventuelt bevaring av kulturmiljø, som gjelder i den aktuelle sonen.

Ved utarbeidelse av plankart er SOSI-kodene som er aktuelle å bruke for KULA-områder, 570 for vern av kulturmiljø og 550 for vern av landskap. Mer om [SOSI-koder](#) kan du lese på nettsidene til Statens kartverk.

Når området vises som hensynssone på kommuneplankartet, vil det markere at dette er et landskap med særlige kulturhistoriske interesser som det skal tas hensyn til. Hvilke hensyn og vilkår som settes for forvaltningen av områdene skal omtales i retningslinjer. Det kan i tillegg gis generelle bestemmelser om områdene i arealdelen.

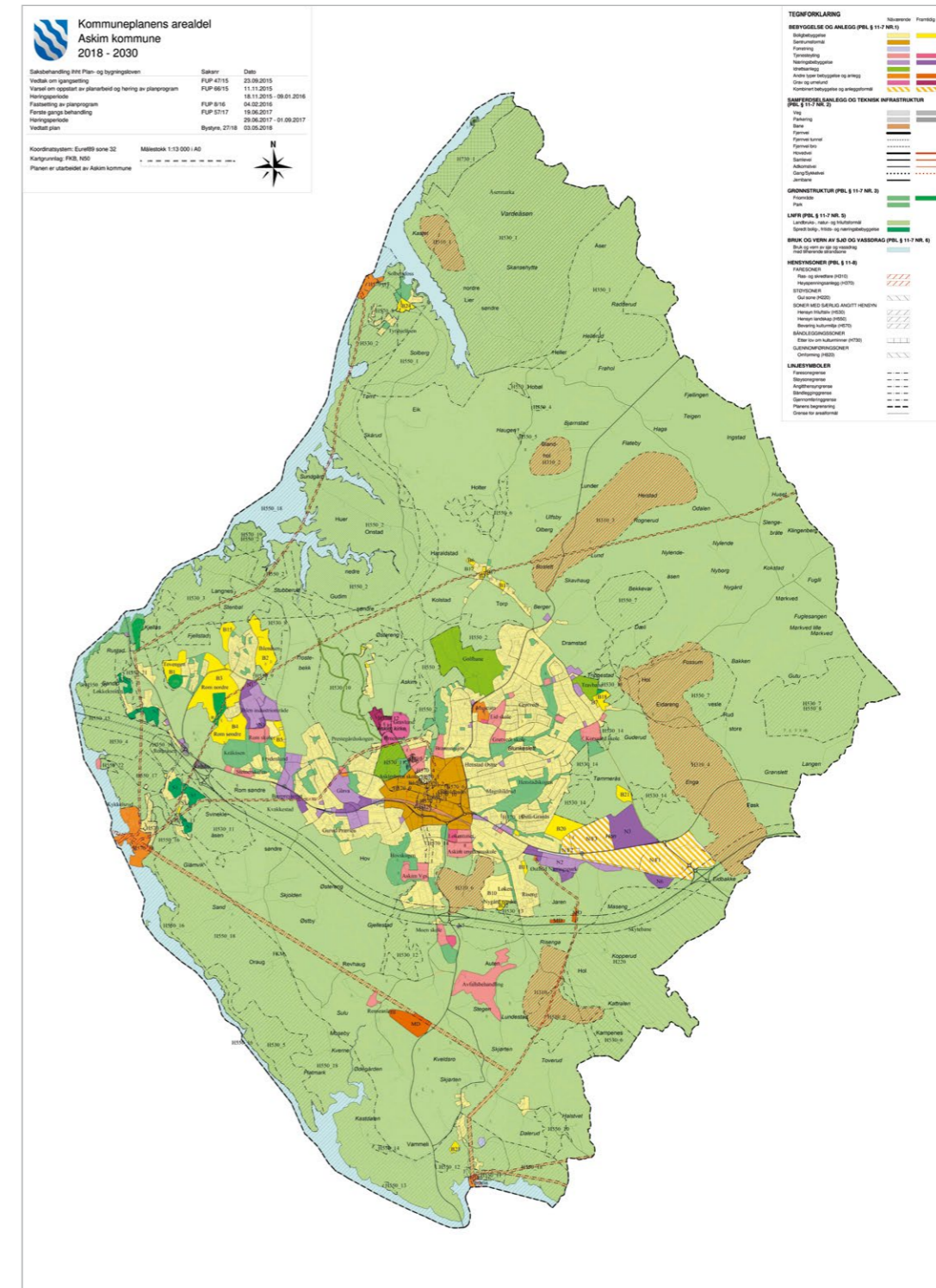
Rapportene om Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse finner du på prosjektsidene om KULA på [Riksantikvarens nettsider](#).

Eksempler på kulturhistorisk landskap av nasjonal interesse lagt inn som hensynssone i kommuneplan

- > Eidsberg kommune har lagt inn KULA som hensynssone i sin arealplan: [Plankartet](#) finnes på Eidsberg kommunes hjemmesider, med tilhørende bestemmelser og retningslinjer.
- > Askim kommune har lagt inn kulturhistoriske landskap som hensynssone i sin arealplan: [Plankartet](#) finnes på Askim kommunes hjemmesider, med tilhørende bestemmelser og retningslinjer.

KOMMUNEPLANENS AREALDEL, PLANKART

Askim kommune har lagt inn sin del av KULA-området **Glomma gjennom indre Østfold** som hensynssone c) i kommuneplanen. Hensynssoner er det viktigste verktøyet for å ivareta slike landskap. Utarbeidet av Askim kommune.

Retningslinjer til hensynssone c)

Ved utarbeidelse av retningslinjer kan det tas utgangspunkt i beskrivelsen av landskapets verdier og sårbarhet i den aktuelle fylkesrapporten eller i Askeladden.

Videre kan retningslinjer til hensynssonen klargjøre hvilke hensyn som skal vektlegges i behandling av søknader innenfor området. Det kan gjelde søknader etter plan- og bygningsloven eller søknader om tiltak etter landbrukslovgivingen.

Se også Riksantikvarens eksempelsamling [Bestemmelser til arealplaner](#) som er tilgjengelig på Riksantikvarens nettsider. Les mer om bestemmelser til hensynssone c) i Riksantikvarens veileder: [Kulturminner, kulturmiljøer og landskap. Planlegging etter plan- og bygningsloven](#).

EKSEMPLER PÅ RETNINGSLINJER TIL HENSYNSSONE C)

«I spesielt verdifulle områder skal viktige landskapskvaliteter sikres gjennom en restriktiv holdning til inngrep i form av faste eller flyttbare bygninger, konstruksjoner og anlegg. Ved oppføring av nye bygninger eller installasjoner skal det tas særskilt hensyn ved plassering og utforming, for å unngå negative estetiske og miljømessige konsekvenser.»
(Fra kommuneplan for Leka 2013–2025)

«I sonene skal dei oppgjevne omsyna tilleggast stor vekt ved spørsmål knytt til arealbruken, bygge- og anleggstiltak. (...) I soner med særleg omsyn til kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse må ikkje kulturminne som steingardar, rydningsrøyser, steinsette bekkefar o.a. fjernast eller forfalle. Det må ikkje gjerast planering, graving eller fylling som endrar landskapskarakteren eller i nemnande grad terrengprofilen. Eksisterande hytter, naust og uthus skal haldast ved like, utan vesentleg endring i materialbruk eller storleik. Bruk, tilkomst og tekniske løysingar skal underordne seg omsyna som ligg til grunn for soneformålet.»
(Omskrevet fra kommuneplan for Ulstein 2011–2023)

«Det verdifulle kulturlandskapet skal forvaltes slik at kulturminner og kulturmiljø, biologisk verdifulle miljøer, jordbruksareal, tilgjengelighet og den visuelle opplevelsen av landskapet opprettholdes som grunnlag for landbruk, kunnskap, opplevelse, verdiskaping, rekreasjon og friluftsliv.»

«De registrerte verdiene skal legges til grunn for saksbehandling av enkeltsaker innenfor det verdifulle kulturlandskapet.»
(Fra Kommuneplan for Gran, vedtatt 2011)

«Innenfor hensynssonen for kulturhistorisk landskap av nasjonal interesse skal det føres en streng dispensasjonspraksis. Alle vedtak om dispensasjon skal oversendes til fylkesmannen og berørte sektormyndigheter, som vil kunne vurdere å påklage vedtaket.»
(Omskrevet fra kommuneplan for Gran, vedtatt 2011)

HORDALAND: KULA-området **Eidfjord**, *Jernvinneanlegg og gravminne*. Ferdelsveger mellom aust og vest. Gjennom Hjølmødalen går en sentral ferdelsrute fra vest til øst opp fra Hardangerfjorden til Hardangervidda. Landskapet er sårbart for blant annet kraftutbygging og hyttebygging, og bør i kommuneplanens arealdel legges inn som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap og kulturmiljø. Foto: Atle Omland, Riksantikvaren

Generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel

Kommunen kan gi generelle bestemmelser om kulturminner, kulturmiljø og landskap i kommuneplanens arealdel. Dette kan brukes aktivt i forvaltningen av hensynssonen for KULA-områdene, jf. plan- og bygningsloven § 11-9. nr. 5, 6 og 7.

Generelle bestemmelser etter plan- og bygningsloven § 11-9.6 er særlig relevant å utarbeide for bevaring av verdiene i KULA-områder. De generelle bestemmelsene vil i utgangspunktet ikke være knyttet til bestemte arealer eller arealformål, men vil gjelde for hele kommunen. De kan likevel avgrenses til å gjelde for bestemte deler av kommunen eller for nærmere angitte områder, eller være tematisk avgrenset, for eksempel til et bestemt kulturhistorisk landskap av nasjonal interesse. Det anbefales at kommunen utarbeider generelle bestemmelser til det arealet som hensynssonen for et kulturhistorisk landskap omfatter. Dette gir et sterkere vern enn en retningslinje kan gi.

Generelle bestemmelser som omfatter LNFR-formål kan ikke sette for store begrensninger på landbruksdrift. De kan ikke stride mot formålet som er «areal for nødvendige tiltak for landbruk og reindrift og gårdstilknyttet næringsvirksomhet basert på gårdens ressursgrunnlag». Det kan gis bestemmelser om omfang, lokalisering og utforming av bygninger og anlegg til landbruk og reindrift (som nevnt i plan- og bygningsloven. § 11-7 andre ledd nr. 5).

Ved utarbeidelse av generelle bestemmelser for ivaretagelse av KULA-områder, bør man ta utgangspunkt i beskrivelse av landskapskarakter, nasjonale interesser, sårbarhet og retningslinjer for forvaltning.

Et bestemmelsesområde viser virkeområdet til en bestemmelse. Dette kan brukes på deler av KULA-områder som er spesielt verdifulle, eller hvor der er behov for større restriksjoner. Disse vil være juridisk bindende i motsetning til hensynssone 550/570 med retningslinjer på kommuneplannivå. Som regel er KULA-områdene så store at det vil være lite hensiktsmessig å gi for strenge bestemmelser til hele arealet.

I tillegg til eget tema om landskap og kulturmiljøer, kan det også gis bestemmelser om hensyn til landskap under andre tema, som for eksempel byggeghøyer, fritidsbebyggelse, brygger, skilt og reklame og liknende.

Se Riksantikvarens eksempelsamling [Bestemmelser til arealplaner](#) for flere eksempler.

TROMS/ROMSSA/TROMSSA: KULA-området *Spildra/Spittá/Pitansaari, Skorpa/Skárfu/Karfunsaaari og Nøklan/Lohkkalsuol/Lokkala, Brytningslandskap: fra sjøsamisk til norsk, fra samisk mytologi til kristen tro, fra sentrum til periferi. Spildra er fremdeles et livskraftig sjøsamisk samfunn hvor folk i hovedsak livnærer seg på fiske, gårdsbruk og turisme. Beitelandskap ved Fjellnes øst for Dunvik. Foto: Marit Chruickshank, Troms fylkeskommune kulturetaten*

Eksempler på generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel

Område valgt ut som kulturhistorisk landskap av nasjonal interesse, skal forvaltes slik at landskapets karakter som beskrevet i (...), opprettholdes og styrkes.

Ved vurdering av søknader om nye tiltak skal virkningen på område (...), valgt ut som kulturhistorisk landskap av

nasjonal interesse vektlegges, slik at vesentlig negativ påvirkning på landskapets karakter unngås.

I områder som er lagt inn som hensynssone for kulturhistorisk landskap av nasjonal interesse skal alle tiltak gjennomføres på en måte som ivaretar det enkelte områdes karakter og særpreg slik det er beskrevet i (...) fylkeskommunes rapport «Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse i (...)».

Arealformålene i kommuneplanens arealdel

De kulturhistoriske interessene kan dels være sammenfallende med formålet i kommuneplanen, men det kan også være andre og motstridende arealinteresser.

Kommunen må vurdere forslag om endret arealbruk i planen opp mot de nasjonale interessene som skal ivaretas. Det samme gjelder for underformål og bestemmelser til arealformålene som også kan ha innvirkning på forvaltningen av områdene.

Bestemmelser til arealformålene i kommuneplanens arealdel kan benyttes for å ivareta KULA-områder. Bestemmelsene til arealformålene har ikke direkte formuleringer om landskap, kulturminner og kulturmiljø, men de vil kunne ha betydning for muligheten til å ivareta disse interessene.

I områder avsatt til byggeformål, kan kommunen gi bestemmelser til den fysiske utformingen av anlegg. Bestemmelsene kan for eksempel omhandle tilpassing av nye anlegg til eksisterende bebyggelse og landskap for å ivareta nasjonale interesser innenfor hensynssonen.

I områder avsatt til LNFR kan det i bestemmelser stilles krav til lokalisering, omfang og volum på bebyggelse. Dette er viktig om man skal ha styring med alle de mindre og større tiltakene som det ikke kreves reguleringsplan for i LNFR-områdene. Summen av flere slike tiltak kan ha betydning for landskapsverdiene. Bestemmelsen gir også mulighet for å stille plankrav.

Se også [Landbruksdirektoratets temaveileder om landbruk og planlegging etter plan- og bygningsloven](#) som er tilgjengelig på regjeringens nettsider.

TROMS: KULA-området Dale, Alvestad, Grøtavær og Skarstein, Beiteland og fiskevær med stor tidsdybde.

Naustrekken på Grøtavær er den lengste i Troms og består av naust, brygger og småbuer. I områder avsatt til byggeformål i kommuneplanens arealdel kan kommunen, for å ivareta nasjonale interesser i KULA-områder, gi bestemmelser om tilpassing av nye anlegg til eksisterende bebyggelse og landskap. Foto: Marit Chruickshank, Troms fylkeskommune kulturetaten

TRØNDELAG: Sørådalen, Nærøy. Nye, store bygninger i landbruket har en helt annen skala enn tradisjonell gårdsbebyggelse. Moderne jordbruk stiller andre krav til arealbruk og bygninger enn tidligere, men i KULA-områder er det særlig viktig å ta hensyn til hvordan bygningers plassering og størrelse påvirker landskapsverdiene. Kommunen kan i arealbestemmelser til LNFR-områder stille krav til lokalisering, omfang og volum på bebyggelse. Foto: Oscar Puschmann/NIBIO, 2000 og 2010

Eksempler på bestemmelse til arealformål i kommuneplanens arealdel:

Eksempler på bestemmelser til arealformål i kommuneplanens arealdel finnes i kapittel 7.9 i Riksantikvarens veileder [Kulturminner, kulturmiljøer og landskap. Planlegging etter plan- og bygningsloven.](#)

Begrensning i adgangen til å endre deler av kommuneplanens arealdel

Bruk av plan- og bygningsloven §11-18 gir mulighet for at arealbruken i et område i kommuneplanens arealdel ikke endres/oppheves i en angitt periode. Dette kan gjøres når nasjonale eller viktige regionale interesser i området gjør det ønskelig med en mer langsiktig arealdisponering. Kommunen kan også selv gå inn for lengre bindinger av spesielle områder eller interesser som for eksempel landskaps- og kulturminneinteresser.

Styringen av arealbruken må ligge innenfor rammene for gjeldende arealformål med bestemmelser og hensynssoner. Dette kan være et aktuelt virkemiddel for kommunen i arbeidet med å sikre et mer langsiktig vern av et kulturhistorisk landskap av nasjonal interesse for eksempel innenfor et LNFR-område. Bestemmelsen kan anvendes på hele eller deler av et KULA-område etter en nærmere vurdering.

Forslag om begrensning i adgang til endring av kommuneplan bør fremmes tidlig i planprosessen, og skal framgå av planmaterialet som legges ut til offentlig ettersyn. Endelig vedtak fattes av regjeringen.

3.2.2. Kulturminneplan

Kulturminner og kulturmiljøer kan være tema for en kommunedelplan utarbeidet etter plan- og bygningslovens regler. Alternativt kan kommunen velge å lage en temaplan om kulturminner. Riksantikvaren anbefaler at kommunene har en kulturminneplan, og definerer hvilke kulturminner som er verneverdige og som skal inngå i kulturminneplanen. KULA-områder i kommunen bør tas inn i kommunens kulturminneplan. Det kan også settes mål i kulturminneplanens handlingsplan om tiltak som skal gjennomføres. Dette kan være både formidlingstiltak og aktivisering av landskapet samt mål om å legge områder inn som hensynssoner i kommuneplanen ved neste rullering.

Eksempel på landskap i kulturminneplaner

Røst har omtalt kommunens landskap i sin [kulturminneplan](#) som er tilgjengelig på kommunens nettsider.

Tromsø kommune har tatt for seg sitt landskap i [planprogrammet til kulturminneplanen](#) som er tilgjengelig på kommunens nettsider.

Hvaler kommune har landskap med i sin [kulturminneplan](#) som er tilgjengelig på kommunens nettsider.

Les om kulturminneplaner på prosjektsiden om kulturminner i kommunen (KIK) på [Riksantikvarens nettsider](#).

Eksempel på områdeplan

Områdeplanen for Bingen lenser ble 23.05.19 vedtatt lagt ut på høring av Sørums kommune. Hensikten med denne planen er å sikre og ivareta områdeverdier knyttet til kulturminner, natur og friluftsliv, og samtidig sikre gode vilkår for jord- og skogbruksdrift. I planen er natur- og kulturminneverdier sikret ved at hovedformålet landbruk er differensiert og delt opp i underformål med feltvise spesifikke bestemmelser. Kulturminner med særskilt verdi, som lensekarene i elva, er gitt et ytterligere vern med hensynssone med formål bevaring og juridisk linje for bevaring av bygninger. Plandokumentene er tilgjengelige på [Sørums kommunes nettsider](#).

Eksempler på aktuelle områder for anvendelse:

Et eksempel på bruk av dette virkemiddelet kan være å gi et område hensynssone c) i kommuneplanens arealdel og i tillegg begrense adgangen til å endre arealformål og hensynssone c) for en lengre periode. Dette kan være et alternativ dersom kommunen ikke ønsker å regulere et område til vern, men likevel vil sikre at landskap forblir landbruksområder og hindre uønskede tiltak..

Forslag til bestemmelse etter plan- og bygningsloven § 11-18:

«Av hensyn til sikringen av kulturmiljøet/landskapet, begrenses (...) kommunes adgang til å endre eller oppheve arealdel til kommuneplanen vedtatt av kommunestyret i (...). Begrensningen gjelder den del av arealdelen som er vist som landbruks-, natur og friluftsområde og dekket av hensynssone c) sone med særlig hensyn til vern av

kulturmiljø. Begrensningen gjelder for (...) år. Kommunal- og moderniseringsdepartementet kan samtykke i at planen blir endret tidligere.»

Eksempel på bestemmelse etter plan- og bygningsloven § 11-18, fra Vangs kommuneplan 2015-2027

«Kulturmiljøa rundt stavkyrkjene i Høre (H570_1) og Øye (H570_12) er sikra ved binding av arealbruk for ei lengre periode, jf. pbl § 11-8 tredje ledd bokstav c og § 11-18. Intensjonen med denne bindinga er å sikre at kyrkjene skal vere omgitt av landbrukslandskap som i dag. Dette inneber eit strengare vern enn berre å avsette område med ei omsynssone. Årsaken til dette er at nærmiljøet førebels ikkje er fullstendig ivareteke gjennom reguleringsplan. Avgrensinga gjeld for 25 år. Departementet kan samtykke i at planen vert endra tidlegare, jf. pbl § 11-18. Sjå òg punkta 7.2.3.1 og 7.2.3.2.»

3.2.3. Reguleringsplan

Mange tiltak utløser reguleringsplikt på grunn av sin størrelse. Andre tiltak som i seg selv ikke er så store, men der virkningen for omgivelsene er omfattende eller usikre, kan også medføre reguleringsplikt. Ved ny arealbruk i et KULA-område bør en vurdere om det skal utarbeides reguleringsplan.

Reguleringsplaner kan åpne for tiltak som får konsekvenser for KULA-områdene. I reguleringsplanarbeidet kan kommunen bruke hensyn til landskapsverdier som et premiss for bestemmelser om utforming av tiltak i et planområde. Det er vesentlig at kommunen sørger for at bestemmelsene i reguleringsplanene legger grunnlag for en god forvaltning av KULA-områder, og at reguleringsbestemmelsene til hensynssoner og arealformål er presise og konkrete.

Det er svært viktig at forholdet til aktuelle KULA-områder tas opp i oppstartsmøtet for reguleringsplanen. Det skal skrives referat fra møtet. Regional kulturminneforvaltning bør få kopi av referatet.

KULA-områder kan sikres i en reguleringsplan på tre måter, se kapittel 3.2.1.:

- Hensynssoner med bestemmelser
- Arealformål LNFR med underformål vern av kulturminner og kulturmiljø
- Bestemmelser til arealformål

Reguleringsplaner er delt i to plantyper, områderegulering som normalt favner et større område og detaljregulering som vanligvis omfatter mindre områder eller prosjekter. Områderegulering kan i noen tilfeller være aktuelt for å sikre et KULA-område eller deler av det.

Til reguleringsplaner kan det utarbeides bestemmelser til både hensynssoner og arealformål. KULA-områder kan i en reguleringsplan innarbeides i hensynssone med bestemmelser eller som arealformål med bestemmelser. I noen tilfeller kan det også være aktuelt for kommunen å utarbeide en reguleringsplan med vern av landskapet som formål.

MØRE OG ROMSDAL:

Mølltunet, Geiranger. Reguleringsplanen for Møll gård i Geiranger har vern av kulturminner og kulturmiljø som formål. Foto: Kjell Andresen, Riksantikvaren

ØSTFOLD: KULA-området **Østre Øyer, Hvaler, Kystkultur- og ferielandskap**. På øyene har det vært lang kontinuitet i bosetting og bruk av skjærgården, og de var et av landets tidligste og viktigste områder for fritidsbebyggelse. Miljøene som omfatter eldre kystbebyggelse, særlig Gravningssund, Lauer og Herføl, er sårbare for ny bebyggelse og forutsetter god tilpasning. Dette må vektlegges ved søknad om dispensasjon fra plan. Sjøbu i Gravningssund, sundet mellom Nordre og Søndre Sandøy. Foto: Lars Ole Klavestad

Eksempel på verneplan – Møll gård, Stranda kommune

Et eksempel på en reguleringsplan med vern som formål er Møll gård i Møre- og Romsdal. [Plankartet](#) finnes på kommunens nettsider, det samme gjelder [bestemmelsene](#). I denne planen er det brukt LNF-formål

med underformål vern av kulturminner og kulturmiljø på alle jordbruksarealene og på gårdstunet med arealer rundt er det i tillegg lagt hensynssone med formål bevaring kulturmiljø. Området som tilsvarer hensynssone c) i planen er i ettertid blitt fredet. Hvis planen var laget etter fredningen skulle det hatt hensynssone d) - båndlagt etter kulturminneloven.

Hensynssoner

Hensynssoner for KULA-områder som er fastsatt i kommuneplanens arealdel, bør videreføres i reguleringsplan. Hensynssoner kan også komme inn først på reguleringsplannivå.

Det er ikke et mål at det ikke skal skje endringer i KULA-områdene. Derfor bør det ikke være for strenge bestemmelser for et helt KULA-område. Mindre områder innenfor KULA-området, som er spesielt verdifulle, kan gis bestemmelser vist som bestemmelsesområde. Da kan hensynssonen som helhet ha bestemmelser/retningslinjer som innebærer et mindre strengt vern.

Arealformål

Underformål til reguleringsplaner som er aktuelle å bruke for KULA-områder er særlig «Landbruks-, natur- og friluftformål med underformål område for særlige landskapshensyn, vern av kulturmiljø eller kulturminne». Dette har SOSI-kode 5500. Les om [SOSI-koder](#) på nettsidene til Statens kartverk.

Bestemmelser til arealformål

Landskap er ikke eksplisitt nevnt, men plan- og bygningsloven § 12-7 nr. 1 og 2 understreker at det kan gis bestemmelser om utforming, herunder estetiske krav og bruk av arealer, bygninger og anlegg.

3.2.4. Kommunens dispensasjonsbehandling etter plan- og bygningsloven

Kommunen skal i sin behandling av dispensasjonssøknader etter plan- og bygningsloven § 19 legge vekt på konsekvensene dispensasjonen får for KULA-områdene. Dette på bakgrunn av at statlige og regionale rammer og mål skal tillegges særlig vekt ved vurderingen av om det skal gis dispensasjon fra planer. Kommunen bør ikke gi dispensasjon når en direkte berørt statlig eller regional myndighet har uttalt seg negativt til dispensasjonssøknaden, jf. plan- og bygningsloven § 19-2 fjerde ledd.

Kommunen har anledning til å sette vilkår for en dispensasjon. Dette kan være vilkår om avbøtende

tiltak, og at dispensasjonen med vilkår totalt sett gir en forbedring av situasjonen. Det må være en naturlig sammenheng mellom dispensasjon og vilkår, for eksempel slik at vilkårene kompenserer for ulemper som følger av dispensasjonen eller fører til at et KULA-område som helhet styrkes.

SOGN OG FJORDANE: Vik i Sogn. Summen av mange mindre tiltak kan endre landskapet over tid. Innvirkningen på landskapet bør vurderes når byggesøknader i KULA-områder behandles. Fellesjøset i Vik i Sogn er tilpasset landskapet og underordnet kirken. Foto: Ragnhild Hoel, Riksantikvaren

3.2.5. Kommunens byggesaksbehandling

Arealformål og bestemmelser i kommuneplan eller reguleringsplan setter rammene for byggetiltak i et område. Byggesaksdelen i plan- og bygningsloven gir også generelle regler som påvirker forvaltningen av verneverdig bebyggelse. Alle tiltak, også de som ikke krever søknad, skal være i samsvar med plan og bygningsloven, tilhørende bestemmelser og kommunale arealplaner i henhold til plan- og bygningsloven § 1-6.

Ikke alle byggetiltak vil påvirke landskapet. Det er som regel størrelse og plassering og summen av mange små tiltak som avgjør om tiltak vil ha negativ innvirkning. Store nye driftsbygninger er et eksempel på bygg som kan få stor negativ innvirkning på et verdifullt landskap. Moderne landbruksbygg fører til mer omfattende terrenginngrep og nedbygging av dyrket jord i større grad enn tidligere. Ofte er det mulig å gjøre tilpasninger til terreng og finne en plassering som fører til mindre negativ virkning på landskapet. Hensyn til landbrukets behov er viktig, og aktiv landbruksdrift er nødvendig for å bevare verdiene i jordbrukslandskapet. Det er ofte mulig å komme fram til kompromiss som både tar hensyn til landbrukets behovet og til landskapet.

Veilederen [Guide – helhetlig planlegging av nye landbruksbygg](#) kan være et nyttig hjelpemiddel ved tilpasning av landbruksbygg til landskap.

Endring av eksisterende bygg og anlegg kan i sum også ha innvirkning på KULA-områder. En bevisst holdning til hvordan slike endringer gjennomføres må til for ikke å forringe de kvalitetene som gjør at landskapet har nasjonal interesse. Plan- og bygningsloven § 31-1 fastslår at kommunen skal forsøke å bevare blant annet bygningers historiske verdi.

Kommunene skal veilede tiltakshavere eller ansvarlige søkere om hvilke fagmyndigheter en byggesøknad må legges fram for, deriblant regional kulturminneforvaltning når det gjelder KULA-områder.

3.3. KOMMUNENS FORVALTNING ETTER LANDBRUKSLOVGIVNINGEN

KULA-områder som ligger i jordbruksområder eller utmarkspregede områder vil normalt inngå i LNFR-områder i kommuneplanen. I kapittel 3.2.1 er virkemiddelbruken knyttet til kommuneplan omtalt. Noen tiltak innenfor LNFR-områdene blir regulert av jordlova og/eller skogbrukslova og forskrifter til disse. Kommunen behandler slike saker som landbruksmyndighet. Slike typer tiltak vil påvirke landskapsverdiene, og dersom de planlegges innenfor et KULA-område, må det gjøres en vurdering av virkningene som grunnlag for vedtaket. Innenfor LNFR-områder styres den videre arealdisponeringen av flere sektorlover. I tillegg til jordlova og skogbrukslova er reindriftsloven, motorferdselloven, friluftsløven, kulturminneloven og naturmangfoldsloven aktuelle.

I det følgende omtales jordlova og skogbrukslova kort med enkelte henvisninger til paragrafer og forskrifter.

3.3.1. Jordlova

Jordlova § 1 sier blant annet at forvaltningen av arealressursene skal være miljøforsvarlig og ta vare på kulturlandskap. Landbruks- og matdepartementet har gitt forskrifter til jordlova om både nydyrking og planlegging av landbruksveier.

Forskrift om nydyrking

For å sikre at nydyrking skal skje på en måte som tar hensyn til natur- og kulturlandskap er det utarbeidet en forskrift. Denne legger vekt på hensynet til miljøverdier som kulturminner og landskapsbildet. Forskriftens § 4 påpeker at nydyrking bare kan skje etter plan som er godkjent av kommunen, og at kommunen kan sette vilkår for godkjenningen. Dette gir kommunene mulighet til å ivareta landskapene i saker som omhandler nydyrking. Kommunen skal se til at regional kulturminneforvaltning blir gitt anledning til å uttale seg dersom kulturminnefaglige interesser som KULA-områder blir berørt.

3.3.2. Skogbrukslova

Skogbrukslova har som formål å fremme bærekraftig forvaltning av skogressursene i landet. Lovens § 1 sier at det også skal tas hensyn til landskapet og kulturverdiene i skogen. Kommunen skal godkjenne bygging og ombygging av veier til skogbruksformål, og i den sammenheng må de også se til at hensynet til KULA-områder er ivaretatt. Det er meldeplikt for skogreisning/skifte av treslag på mer enn 100 dekar.

Ved hogst skal det tas hensyn til miljøverdiene og sørges for at ferdselsårer blir opprettholdt. Kommunen kan pålegge skogeier å rette opp skader etter tiltak i skogen. Kommunen kan også nekte hogst eller sette vilkår dersom hogsten er i strid med miljøverdiene og loven. Hensyn til landskapet er en del av miljøverdiene og pålegg må kunne vurderes dersom hogst får vesentlig uheldige virkninger for et KULA-område.

3.3.3 Forskrift om planlegging og godkjenning av landbruksveier

Forskriften gjelder veier både for jordbruks- og skogbruksformål. Formålet med forskriften om planlegging og godkjenning av landbruksveier er blant annet å sikre at det også legges vekt på hensynet til miljøverdier som landskap og kulturminner.

Dersom nybygging og ombygging av landbruksveier berører et KULA-område, må virkningen på verdiene i dette området vurderes som grunnlag for vedtaket. Det må innhentes uttalelse fra regional kulturminneforvaltning. Kommunen kan etter å ha vurdert søknaden enten fatte vedtak om å godkjenne byggingen, sette vilkår for godkjenningen eller nekte bygging.

AKERSHUS: Nedre og Øvre Ringi på Tanumplatået, Bærum. I henhold til jordlovas formålsparagraf skal forvaltningen av arealressursene være miljøforsvarlig. Dette innebærer blant annet å ta hensyn til dyrka mark og ta vare på areal og kulturlandskap som er viktige for mennesker og miljø. Foto: Svein Holo, N/N

KAP. 4

Regional kulturminneforvaltnings håndtering av Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse

Regional kulturminneforvaltning har et ansvar for at de nasjonale kulturhistoriske interessene knyttet til landskap blir formidlet til aktuelle kommuner og andre planleggende myndigheter. De har faglig kunnskap om landskapene, vet hva som er viktig for å ivareta deres karakter og verdier og kan gi råd om dette. I arbeidet skal de støtte seg på registeret over KULA-områdene, spesielt det som gjelder sårbarhet og retningslinjer for forvaltning.

Les mer i [Veileder om faggrunnlag og arbeidsmåte](#) på Riksantikvarens nettside.

4.1. REGIONAL KULTURMINNEFORVALTNINGS ROLLE OVERFOR KOMMUNENE

Regional kulturminneforvaltning (fylkeskommunen og Sametinget) må tidlig opprette kontakt med kommunene ved varsel om oppstart av planer som berører KULA-områder. De må sørge for at kunnskap om områdene kommer fram i dialogen med kommunen om arealbruk og planforslag. De skal bidra til å få fram gode løsninger gjennom de ulike fasene i planprosessen. Med utgangspunkt i beskrevet landskapskarakter, nasjonale interesser, sårbarhet og retningslinjer for forvaltning for hvert område, skal regional kulturminneforvaltning gi råd om arealbruk som kan ivareta landskapet på en god måte. De skal foreslå retningslinjer og bestemmelser til planen som konkretiserer hvilke hensyn som skal tas.

Regional kulturminneforvaltning skal primært formidle kunnskap om verdiene og hensynene i landskapene gjennom innspill i planprosesser, men hensynet til KULA-områder kan også være aktuelt å ivareta i saker som gjelder dispensasjon fra plan og søknader etter plan- og bygningsloven og sektorlover. De skal også uttale seg til søknader om dispensasjon fra gjeldende plan dersom de berører slike landskap, og må gi klart uttrykk for om de mener dispensasjon kan gis eller ikke.

4.1.1. Regionalt planforum

Regionalt planforum er et viktig verktøy for regionale myndigheter i arbeidet med å få en bedre samordning av forskjellige interesser, synspunkter og praksis i plansakene i et fylke. Eventuelle interessekonflikter skal søkes løst. Planforum er et sentralt forum for å drøfte hvordan et KULA-område skal ivaretas i arealplaner.

4.1.2. Innsigelse

Dersom det foreslås endret arealbruk innenfor et KULA-område som i vesentlig grad er i konflikt med de landskapsverdier som søkes bevart, skal regional kulturminneforvaltning vurdere å fremme innsigelse til planen, hvis ikke de og kommunen kommer til enighet. Kulturminneforvaltningen må vurdere hvilken konsekvens den foreslåtte arealbruken vil ha for de kulturhistoriske verdiene i landskapet, i tillegg til samfunnsnytt, alternative løsninger og avbøtende tiltak. Rundskriv H-2/14 fra Kommunal- og moderniseringsdepartementet og rundskriv T-2/16 fra Klima- og miljødepartementet omhandler bruk av innsigelse. Det presiseres at innsigelse kun skal fremmes når det er nødvendig for å sikre nasjonale og vesentlig regionale interesser.

[Rundskriv H-2/14](#) fra Kommunal- og moderniseringsdepartementet er tilgjengelig på regjeringen sine nettsider. Det er også [Rundskriv T-2/16](#) fra Klima- og miljødepartementet.

En innsigelse skal bygge på en kulturminnefaglig vurdering og tilråding, og være begrunnet i kulturhistoriske kriterier og fagkunnskap, jf. T-2/16. Den skal være forankret i og begrunnet ut fra vedtatte nasjonale eller regionale mål, rammer og retningslinjer. Det skal legges vekt på følgende momenter:

- tiltakets konsekvens for kulturmiljøet/landskapet
- tiltakets samfunnsmessige nytte
- muligheter for alternative løsninger og avbøtende tiltak
- vurdering av hvilken merverdi kulturminnet/kulturmiljøet/landskapet representerer

HORDALAND: KULA-området **Den indre farleia**, *Fiskarbondelandskap, lynghei og farlei*. Lyngheilandskapet på Lygra er framstående i nasjonal sammenheng. Lyngheia var tidligere utbredt i hele det lave, langstrakte området. I arbeidet med å formidle de kulturhistoriske interessene knyttet til landskap, skal regional kulturminneforvaltning støtte seg på registeret over KULA-områder. Foto: Elizabeth Warren, Hordaland fylkeskommune

OPPLAND: Balke Lillo, Toten. Store og staselige gårdstun og enkeltbygninger setter sitt preg på landskapet i området Balke – Lillo på Toten. Rike arkeologiske funn viser at her har det vært bosetning og jordbruksdrift i lang tid. Foto: Ragnhild Hoel, Riksantikvaren

4.2. REGIONAL PLANLEGGING

Regional planlegging er en arena for å utvikle helhetlig, regionalt forankret samfunnspolitikk som også tar opp i seg viktige nasjonale prioriteringer som for eksempel Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse.

Mer om regional planlegging, planstrategi og planbestemmelser kan du lese i Riksantikvarens veileder: [Kulturminner, kulturmiljøer og landskap. Planlegging etter plan- og bygningsloven.](#)

4.2.1. Regional planstrategi

Regional planstrategi utarbeides av fylkeskommunen. Den skal ta for seg viktige utfordringer i regionen, og også gi et grunnlag for videre planlegging. Kulturminneforvaltningen i fylkeskommunen skal sørge for at nasjonale mål og rammer for kulturminnefeltet integreres i den regionale planstrategien. Dersom det er ønskelig å utarbeide en egen regional plan for kulturminner, må dette forankres i den regionale planstrategien. Mange planoppgaver egner seg for planlegging på regionalt nivå, og vurderinger av landskap av kulturhistorisk interesse er relevant her.

Interkommunalt plansamarbeid kan være hensiktsmessig der KULA har betydning for flere kommuner. Regional planmyndighet kan anmode kommunene om å innlede plansamarbeid når det ansees nødvendig, jf. plan- og bygningsloven § 9-1.

4.2.2. Regional plan

Fylkeskommunen kan utarbeide regional plan for hele fylket, eventuelt for deler av fylket eller for avgrensede tema.

KULA-områdene i fylket bør ivaretas gjennom regional planlegging. Fylkeskommunen kan velge å håndtere landskapene på ulike måter i regional plan, for eksempel:

- gjennom retningslinjer for saksbehandling
- anvisninger for avveining mellom ulike arealbruksinteresser
- prioritering av KULA i sitt fylke
- handlingsprogram for satsing på KULA

Dette kan fylkeskommunen forankre i en egen plan for kulturminnetema, men også ta med i de andre regionale planene de utarbeider. Det kan være regionale planer for geografiske deler av fylket eller for spesielle tema som kulturminner, kulturmiljø og landskap.

Regional plan skal legges til grunn for annen arealplanlegging. Til tross for at en regional plan i seg selv ikke er juridisk bindende, kan den danne grunnlag for å reise innsigelse mot andre planer med juridisk binding.

Fylkeskommunen kan gjennom regionale planbestemmelser ivareta viktige nasjonale eller regionale hensyn og interesser når det gjelder arealbruk, og sikre at det ikke foretas arealbruksendringer som er i strid med planens retningslinjer. Dette kan være vernehensyn, for eksempel å ta vare på KULA-områder, eller det kan være utbyggingshensyn.

Kulturminneforvaltningen i fylkeskommunen må vurdere om en regional planbestemmelse kan komme i konflikt med KULA-områder, og eventuelt ta kontakt med Riksantikvaren.

KAP. 5

Sektorplanlegging og Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse

5.1. SEKTORMYNDIGHETERS ROLLE

Statlig og fylkeskommunal sektorplanlegging kan ha stor betydning for arealbruken og innebære ulike typer påvirkning på landskapet. Dette gjelder spesielt sektorene samferdsel, energi, akvakultur og mineraler. Disse sektorene står for store og arealkrevende tiltak som nye og bredere veianlegg, nye jernbanestrekninger, vindkraftverk, høyspentmaster og massetak.

Noen sektorplaner og tiltak behandles i det kommunale plansystemet, for eksempel samferdselsplaner. Andre planer, som energitiltak, behandles etter særlover eller en kombinasjon av særlover og plan- og bygningsloven.

Sektoretater har stor påvirkning på utforming av planene, uavhengig av type planprosess. De er i noen tilfeller tiltakshavere og står gjerne for den faktiske utarbeidelsen av planer og konsekvensutredninger. Registeret over Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse må inngå som et viktig faglig grunnlag i alle faser av plan- og søknadsprosessen og legges til grunn som et viktig hensyn, jf. rundskriv T-2/16. I brev av 31.03.2017 presiserer KLD at rundskrivet også gjelder for energianlegg med mer.

5.2. KOMMUNENS OG REGIONAL KULTURMINNEFORVALTNINGS ROLLE I SEKTORPLANLEGGING

Kommunen og regional kulturminneforvaltning må tidlig i planprosessen spille inn opplysninger om landskapene og hvilke hensyn som må tas til disse, som underlag for konsekvensutredninger og andre typer grunnlagsarbeider. Ved å gi innspill tidlig i prosessen, øker muligheten for å komme fram til løsninger som ikke medfører konflikter med viktige verdier. De må uttale seg til planprogram, planforslag og søknader. Dersom planer og søknader om tiltak som fremmes innebærer vesentlig konflikt med KULA-områder, må dette komme klart fram i uttalelsen fra kommunen og fra regional kulturminneforvaltning.

5.3. KONSEPTVALGUTREDNINGER

For større statlige tiltak utarbeides konseptvalgutredninger. Det er en ordning for kvalitetssikring av kostbare statlige prosjekter. Noen av disse vil innebære store arealinngrep.

Konseptvalgutredninger foregår på et overordnet nivå og miljøinteressene utredes også på dette nivået. KULA er et aktuelt hensyn som planleggere og utredere må ta inn og vurdere som nasjonale interesser i konseptvalgutredninger. Regional kulturminneforvaltning har et spesielt ansvar for å spille dette inn i konseptvalgprosessen, men også kommunen bør komme med innspill og klargjøre hvilke mål og planer de har for landskapet, dersom de har et KULA-område i sin kommune.

For utfyllende opplysninger om konseptvalgutredninger se veilederen [Kulturminner, kulturmiljøer og landskap, planlegging etter plan- og bygningsloven](#), utarbeidet av Riksantikvaren i 2016.

5.4 SAMFERDSELSPROSJEKTER

Planer om nye vei- og jernbaneanlegg vedtas normalt som kommunedelplan og påfølgende reguleringsplan. I den senere tid er imidlertid enkelte slike planer vedtatt som statlig arealplan. Vi er inne i en periode med etablering av store nye vei- og jernbanestrekninger og utbedringer av eksisterende anlegg som også krever større arealer. Derfor er det ekstra viktig å være tidlig ute med innspill i disse prosessene, for å sikre at det tas hensyn til landskap, der det er mulig.

ØSTFOLD: Ny E18, Kvakestad ved Askim. Etablering av nye veganlegg fører ofte til store inngrep i landskapet. Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse er et aktuelt hensyn som planleggere og utredere må ta inn og vurdere i konseptvalgutredninger. Foto: Oskar Puschmann/Norsk institutt for skog og landskap (NIBIO), 2003 og 2005

5.5. TILTAK FOR ENERGIPRODUKSJON OG ENERGIOVERFØRING

Vindkraftanlegg og vannkraftverk krever konsesjon etter energiloven, vannressursloven eller vassdragsreguleringsloven (med unntak av de aller minste).

Kommunen blir i konsesjonssaker etter energi- og vassdragslovgivingen høringsinstans for tiltak i egen kommune. Regional kulturminneforvaltning er også høringsinstans og skal spille inn viktige kulturminneinteresser og si fra dersom nasjonalt eller regionalt vesentlige interesser berøres av planene.

Dersom KULA-områder berøres må dette spilles inn. Både vindkraft- og vannkraftutbygging og kraftledninger er tiltak som kan føre til store

endringer av landskapet. Vindturbiner kan være synlige på over 10 km avstand. I tillegg kan veier og oppstillingsplasser for turbinene gi varige negative konsekvenser for landskapet. Utbygging av vannkraftverk kan, i tillegg til inngrep i form av selve kraftverket og luftgående kraftlinjer, også forandre hele landskap ved at vannstanden/vannføringen endres vesentlig.

Både kommunen og regional kulturminneforvaltning har innsigelsesrett til søknader om konsesjon for kraftutbygging og overføringsanlegg (kraftledninger). De samme organer kan også ha klagerett på konsesjonsvedtaket. Klage og innsigelser avgjøres endelig av Olje- og energidepartementet.

TRØNDELAG: Vindkraftanlegg på Hitra. Både i planleggingen og i konsesjonsbehandlingen av vindkraftverk og andre tiltak for energiproduksjon og overføring, bør hensynet til Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse legges til grunn. Foto: Kristi Vindedal, Riksantikvaren

5.6 AKVAKULTURTILTAK

Det er fylkeskommunen som koordinerer og fatter vedtak i saker om akvakulturanlegg. Før vedtak skal flere fagmyndigheter og kommunen uttale seg. Søknader om akvakulturanlegg omfattes også av bestemmelsene om konsekvensutredninger med fylkeskommunen som ansvarlig myndighet. Konsekvensutredning skal utarbeides dersom ansvarlig myndighet vurderer at tiltaket kan få vesentlige virkninger for miljø og samfunn, for eksempel at det berører et KULA-område.

Dersom et akvakulturanlegg planlegges i et KULA-område, eller i nærområdet til dette, vil ansvarlig myndighet måtte vurdere om tiltaket påvirker landskapskarakteren og de nasjonale interessene i vesentlig grad.

I en slik vurdering må de visuelle virkningene av anlegget inngå, sett både fra land og sjø. Hvordan vil foreslått lokalisering virke inn på landskapet? Hvordan påvirker etablering av akvakultur tradisjonell bruk av landskapet? Berører anlegget tradisjonelle leder, sjømerker, støer med mer?

5.7. MINERALUTVINNING

Det er som regel private aktører som står for planlegging av uttak av mineralske ressurser. Mineraluttak er regulert av konsesjon etter mineralloven, planavklaring etter plan- og bygningsloven, oftest reguleringsplan, og bestemmelser i eller vedtak etter forurensningsloven. Siden det er krav om planavklaring ved mineraluttak vil påvirkning på kulturminner og landskap kunne fanges opp i planprosessen.

Direktoratet for mineralforvaltning skal, i tillegg til å forvalte Norges mineralressurser, også bidra til at mineralvirksomhet tar hensyn til andre samfunnshensyn, som annen næringsvirksomhet, miljø og kulturminneverdier.

Ved planer om mineraluttak i, eller i nærheten av, et KULA-område må det vurderes om et slikt tiltak vil være i konflikt med verdiene som er vektlagt i det spesifikke landskapet. Dette gjelder både verdiene innenfor området hvor det vurderes uttak og fjernvirkningen av dette.

TRØNDELAG: Akvakulturanlegg/fiskeoppdrettsanlegg i Vikna. Kystnære sjøområder kan være viktige deler av noen landskap, og konsekvenser for de kulturhistoriske verdiene må vurderes når akvakulturanlegg planlegges. Foto: Kjell Andresen, Riksantikvaren

Del 3

KAP. 6 Tilskuddsordninger	55
KAP. 7 Sjekklister for kommunal forvaltning av Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse (KULA)	58
KAP. 8 Viktige lover, veiledere og dokumenter	60

KAP. 6

Tilskuddsordninger

Det følger ikke midler med prosjektet Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse. Det finnes imidlertid en rekke tilskuddsordninger for kulturminner, kulturmiljøer og landskap som kan være relevante. Ved søknad på flere av disse ordningene vil det være en fordel å ha en slik status som KULA gir.

Riksantikvarens

tilskuddsordninger:

Det vil bli utarbeidet nye forskrifter og tilskuddsordningene vil bli justert i forbindelse med oppgaveoverføringen til fylkeskommunene i 2020. Dette er en oversikt over tilskuddsordningene som Riksantikvaren forvalter per 2019.

Tilskudd til kulturminnearbeid i kommunene

Målet med ordningen er å styrke kompetansen om kulturminner i kommunene og få bedre oversikt over verneverdige kulturminner. Ordningen legger til rette for dette gjennom arbeid med kulturminneplaner i kommunene. Det blir gitt tilskudd til kommuner som ønsker å sette i gang, nylig har satt i gang eller vil rullere eksisterende kulturminneplan. Tilskudd blir også gitt til samarbeid mellom fylkeskommuner, kommuner, museum og Sametinget. Også særlige satsninger i kommunene kan komme inn under tilskuddsposten. Søknaden sendes til fylkeskommunen som sender den videre til Riksantikvaren.

Tilskudd til automatisk fredete og andre arkeologiske kulturminner

Tilskuddsordningen har fire målgrupper: Private tiltaksplaner, private eiere og forvaltere av automatisk fredete arkeologiske kulturminner og forvaltningsinstitusjoner med ansvar for

arkeologiske kulturminner etter gjeldende forskrift. Ordningen dekker i tillegg til arkeologiske registreringer og utgravninger også skjøtsel, restaurering og formidling og tiltak som gir økt tilgjengelighet eller som medvirker til å begrense slitasjen på kulturminnene. Tiltak der blant annet lokalt engasjement og særlige opplevelser og formidlingsverdier er knyttet til kulturminnet skal prioriteres. Tilskudd er knyttet opp mot bevaringsprogrammet for utvalgte arkeologiske kulturminner og bevaringsprogrammet for bergkunst. Søknader til bevaringsprogrammene skal sendes til Riksantikvaren.

Tilskudd til fredete kulturminner i privat eie, kulturmiljø og kulturlandskap

Tilskuddsordningen går i hovedsak til bevaringsprogrammet for fredete bygninger i privat eie, inkludert fredete samiske bygninger. Målet er at fredete og andre særlig verdifulle kulturminner, kulturmiljø og landskap i privat eie skal være satt i stand til ordinært vedlikeholds nivå innen 2020. Målgruppen er private eiere og forvaltere av fredete bygninger og anlegg, fredete eller spesielt verneverdige kulturminner og kulturmiljø som er typiske for liv og virksomhet langs kysten og fredete kulturmiljø, samt andre særlig verdifulle kulturmiljø og

landskap. Søknaden sendes til fylkeskommunen eller Sametinget.

Tilskudd til verdiskapingsarbeid på kulturminneområdet

Ordningen skal medvirke til oppfølging av nasjonale mål og satsinger på kulturminnefeltet ved å legge til rette for at kulturminner, kulturmiljø og landskap blir integrert i lokal og regional utvikling. Tilskudd fra posten skal stimulere til forpliktende samarbeid og partnerskap mellom offentlige og private aktører over sektorgrensene og mellom forvaltningsnivåene. Søknader sendes til fylkeskommunene, eventuelt også Sametinget om prosjektet gjelder samiske kulturminner, kulturmiljø og landskap.

Tilskudd til verdensarven

Tilskuddsordningen er knyttet til bevaringsprogrammet for verdensarven. Målgruppen er områdene i Norge som er innskrevet eller under nominasjon til Unescos verdensarvliste. Norge har per i dag åtte verdensarvområder. Målet med ordningen er å forvalte stedene på Unescos verdensarvliste i tråd med forpliktelsene i Unescos verdensarvkonvensjon og de internasjonale retningslinjene for implementeringen av Konvensjonen og andre gjeldende internasjonale dokumenter for bevaring av de fremragende, universelle verdiene (OUV) fra Unesco.

Norsk kulturminnefond - Tilskudd til disposisjon for kulturminnetiltak Omtales under.

Riksantikvaren forvalter også flere andre tilskuddsordninger som er mindre relevante i denne sammenheng. Disse er tilskudd til tekniske og industrielle kulturminner, tilskudd til bygninger og anlegg fra middelalderen og brannsikring, tilskudd til fartøyvern og tilskudd til fartøyvernsenter.

Fylkeskommunale tilskuddsordninger

Mange fylkeskommuner gir tilskudd til kulturminner. På din fylkeskommunes nettsider vil det være informasjon om eventuelle tilskuddsordninger.

Tilskuddsordninger over jordbruksavtalen

Spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL)

Denne tilskuddsordningen gir støtte til miljøtiltak utover det som forventes av vanlig jordbruksdrift. Formålet er å fremme natur- og kulturminneverdiene i jordbrukets kulturlandskap og redusere forurensningen fra jordbruket. Det er kommunen som behandler søknader om SMIL og prioriterer søknadene ut fra kommunale retningslinjer.

For å kunne søke må en være registrert i Enhetsregisteret, tiltaket skal gjennomføres på en landbrukseieendom og det må foregå en tilskuddsberettiget jordbruksproduksjon på landbrukseieendommen. Den som eier arealene trenger ikke være den som driver dem for å kunne søke og den som leier arealet kan også søke dersom vedkommende har godkjenning fra eier. Det innvilges normalt ikke tilskudd til tiltak som allerede er påbegynt eller avsluttet.

Tilskudd gjennom Regionale miljøprogram (RMP)

Regionale miljøtilskudd i jordbruket skal fremme fastsatte miljømål i jordbruket. Disse er å redusere forurensning til vann og luft, ivareta kulturlandskap og kulturminner, tilrettelegge for friluftsliv og ivareta biologisk mangfold. Alle landbruksforetak kan søke om tilskudd for å utføre miljøtiltak på egen gård eller leiejord. Hvilke typer tiltak det gis støtte til, bestemmes av fylkesmennene. Søknadene sendes til kommunene som behandler dem i tråd med regionale forskrifter fastsatt i hvert fylke.

Eksempler på tiltak en kan søke tilskudd om gjennom RMP er seterdrift, skjøtsel av automatisk fredete kulturminner, skjøtsel av steingjerder/bakkemurer/trekker/alléer, skjøtsel av nyere tids rydningsrøyer og skjøtsel av kulturhistoriske områder.

Tilskudd til nærings- og miljøtiltak i skog (NMSK)

Det kan gjennom denne ordningen gis tilskudd til å ivareta og videreutvikle miljøverdier knyttet til biologisk mangfold, landskap, friluftsliv og kulturminner i skog. Retningslinjene og prioritering av tilskudd utarbeides av kommunene i dialog med Fylkesmannen og de lokale næringsorganisasjonene i skogbruket. Kommunene behandler søknadene om tilskudd. Avtale med skogeier er en betingelse for å få innvilget tilskudd.

Tilskuddsordning for Utvalgte kulturlandskap i jordbruket og verdensarvområdene Vegaøyen og Vestnorsk fjordlandskap

I flere av KULA-områdene er det Utvalgte kulturlandskap i jordbruket. Denne tilskuddsordningen forvaltes av fylkesmannens landbruksavdeling. Tiltak som gis

tilskudd skal være i samsvar med gjeldende planer og kan være for eksempel restaurering og skjøtsel av arealer, istandsetting, vedlikehold og skjøtsel av kulturminner, formidling med mer. Det må foreligge skriftlig tillatelse fra grunneier og eventuelt rettighetshaver. Søknaden sendes til fylkesmannen. Verdensarvområdene er i flere tilfeller også gitt KULA-status.

Miljødirektoratet har også en tilskuddsordning for forvaltnings-tiltak for verdensarvområdene Vegaøyen og Vestnorsk fjordlandskap. Disse midlene ses i sammenheng med verdensarvmidlene over jordbruksavtalen.

Miljødirektoratets tilskuddsordninger

Tilskudd til tiltak for trua og utvalgte naturtyper.

Grunneiere, privatpersoner, organisasjoner, kommuner, virksomheter og institusjoner kan søke om tilskudd for å ta vare på trua naturtyper og prioriterte kulturlandskap.

Tilskudd til forvaltningstiltak i verdifulle kulturlandskap som er prioritert i Nasjonal registrering.

Grunneiere, privatpersoner, lag og foreninger på lokalt og regionalt nivå, landsdekkende organisasjoner, kommuner og institusjoner kan søke. Tiltak som kan få tilskudd er skjøtsel eller restaurering med sikte på å gjenopprette eller opprettholde naturverdiene, bekjempelse av fremmede organismer, gjerdning, informasjon og tilpasset driftsform i jordbruket.

Tilskudd til sikring av friluftslivsområder.

Kommuner og interkommunale friluftsråd kan søke på denne

ordningen. Formålet med ordningen er å medvirke til at attraktive friluftslivsområder ivaretas og utvikles for allmennheten.

Tilskudd til nasjonale turiststier.

De som kan søke på tilskuddsordningen er destinasjonsselskap, kommuner, fylkeskommuner, kommunale- eller interkommunale foretak, stiftelser, frivillige organisasjoner, nasjonalpark- og verneområdestyrer og regionråd. Tilskudd gis til investeringstiltak, informasjon og utredninger knyttet til besøksforvaltning.

Kulturminnefondets tilskuddsordning

Tilskuddsordningen er et lavterskeltilbud til private eiere av verneverdige kulturminner. Også frivillige lag og organisasjoner, enten de eier kulturminnene selv eller forvalter dem på vegne av andre, kan søke. Påbegynte og sluttførte prosjekter prioriteres ikke hos Kulturminnefondet.

Kulturminnefondet støtter tiltak på alle typer faste kulturminner, som for eksempel boplasser, hus og bygninger, båter og fartøyer, hageanlegg og kulturlandskap.

Hvilke typer kulturminner og prosjekter som prioriteres ved tildeling, avhenger av en kombinasjon av føringer fra Klima- og miljødepartementets årlige tildelingsbrev, styrets utvalgte satsinger og administrasjonens egne prioriteringer. Kulturminner kan være fra både fjern og nær fortid.

Norsk Kulturarv

Stiftelsen Norsk Kulturarv har som formål å sikre kulturarven vår for kommende generasjoner gjennom bærekraftig bruk langs kysten, i innlandet og i bystrøk og er åpen for medlemskap for bedrifter, kommuner, fylkeskom-

muner, regionråd, organisasjoner eller enkeltmedlemmer. Stiftelsen arbeider med holdningsskapende virksomhet, informasjon og formidler verdier som inspirasjon, kunnskap og identitet. De profilerer seg gjennom aksjoner, prosjekter og spesielle produkter. Kommuner kan inngå samarbeidsavtaler med Norsk Kulturarv. Stiftelsen har stått bak aksjonene Rydd et kulturminne, Ta et tak og Norsk Smaksskole.

Fortidsminneforeningens

tilskuddsordning

Midler til istandsetting kan gis til eiere av kulturminner som står i fare for å gå tapt. Prosjekter med fokus på kompetanseoverføring blir prioritert. Bygningene det søkes for, må være tilgjengelige for allmennheten og ha og en plan for videre bruk.

UNI-stiftelsens tilskuddsordning

Stiftelsen UNI støtter tiltak som verner mennesker og fortidsminner. Stiftelsen gir støtte til allmennyttige prosjekter innenfor skadevern og miljøvern. Bidragene fra stiftelsen kan deles i bidrag til vern av myke verdier, og vern av bygninger, fartøyer, anlegg og lignende. Prosjekter som allerede er gjennomført eller igangsatt, gis som regel ikke støtte. Det gis ikke støtte fra både Stiftelsen UNI og Norsk Kulturarv til samme prosjekt/bygning.

Sparebankstiftelsens tilskuddsordning

Stiftelsen har lokale tildelinger på Østlandet som går til tiltak innen kunst, kultur, friluftsliv, idrett, naturkunnskap, nærmiljøaktiviteter og kulturminner. De gir først og fremst pengestøtte til tiltak som treffer folk opp til alderen 25

år. Lag, foreninger og organisasjoner som er registrert i Enhetsregisteret i Brønnøysund kan få støtte. Tiltak som har verdi over tid, og primært fysiske investeringer og/eller kompetanseutvikling blir prioritert. Det kan gjerne være flere finansieringskilder til prosjektene og de ser også etter frivillig innsats. Et av formålene for ordningen er nærmiljø og kulturarv – tiltak som fremmer samholdet i lokalmiljøet, skaper gode møteplasser for felles opplevelser og som skaper forståelse for å ta vare på vår kulturarv.

Det er også nasjonale tildelinger til prosjekter av nasjonal verdi over hele landet. Eksempler på tiltak som angår kulturminner/kulturarv som har fått støtte er: vandreruter ispedd kulturminner, kunst og kulturminner for ungdom, rydd et kulturminne, økt kunnskap om tradisjonsmat, kulturarven for digitalt innfødte, skilting av historiske steder i Oslo, formidling av middelalderhistorie og belysning av Follidal gruve.

Kommunale tilskuddsordninger

Kommunen kan også benytte kommunale tilskudd og andre kommunale ordninger som virkemiddel for å ivareta kulturminner, kulturmiljø og landskap. Det kan for eksempel være en egen tilskuddspost til eiere, tilskudd til frivillige, fritak for eiendomsskatt, bruk av landbrukets SMIL-midler (nevnt over), friluftsliv- og folkehelsemidler og lokale prosjekter i Den kulturelle skolesekken.

KAP. 7

Sjekkliste for kommunal forvaltning av Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse (KULA)

7.1 SJEKKLISTE FOR KOMMUNAL PLANLEGGING ETTER PLAN OG BYGNINGSLOVEN

- KULA-områder er tatt med i den kommunale planstrategien.
- KULA-områder er ivaretatt i kommuneplanens samfunnsdel.
- KULA-områder er tatt inn i kommunens kulturminneplan.
- KULA-områder er lagt inn som hensynssoner i kommuneplanens arealdel.
- Det er utarbeidet retningslinjer til hensynsonene for KULA-områder i kommuneplanen.
- Det er utarbeidet generelle bestemmelser til KULA-områder i kommuneplanens arealdel.
- Arealformålene i kommuneplanens arealdel er vurdert opp mot de nasjonale interessene som KULA-områdene representerer.
- Bestemmelsene til arealformålene i kommuneplanens arealdel ivaretar de nasjonale interessene innenfor KULA-områdene.
- Begrensning i adgangen til å endre deler av kommuneplanens arealdel er vurdert som virkemiddel for å ivareta KULA-områdene.

7.2 SJEKKLISTE FOR UTARBEIDELSE AV REGULERINGSPLANER

- Hensynssoner for KULA-områder i kommuneplanens arealdel er videreført i reguleringsplan/KULA-områder er vist som hensynssone i reguleringsplan.
- Det er utarbeidet reguleringsbestemmelser for KULA-områdene.

7.3 SJEKKLISTE FOR DISPENSASJONSBEHANDLING

- Kommunen har informert og veiledet tiltakshaver/ansvarlig søker om aktuelle KULA-områder.
- Regionale kulturminneforvaltning har fått saken til uttalelse dersom den kan få negative konsekvenser for KULA-områder.

7.4 SJEKKLISTE FOR BYGGESAKSBEHANDLING

- Kommunen har informert og veiledet tiltakshaver/ansvarlig søker om aktuelle KULA-områder.
- Omsøkte tiltak er i samsvar med kommunens planer og hensynssoner med retningslinjer for KULA.
- Regionale kulturminneforvaltning har fått saken til uttalelse dersom den kan få negative konsekvenser for KULA-områder.

7.5 SJEKKLISTE FOR SEKTORPLANLEGGING

- Opplysninger om KULA-områdene og hvilke hensyn som må tas til disse er spilt inn ved statlig og fylkeskommunal sektorplanlegging.

OPPLAND: Tingelstad, Gran. Landskapet har endret seg lite i tiårsperioden som skiller de to bildene.
Foto: Oskar Puschmann/NIBIO – 2007 og 2015

KAP. 8

Viktige lover, veiledere og dokumenter

- Den europeiske landskapskonvensjonen, norsk tekst
- Jordlova
- Naturmangfoldsloven
- Plan- og bygningsloven
- Skogbrukslova
- Forskrift om byggesak (SAK 10)
- Forskrift om nydyrking
- Forskrift om planlegging og godkjenning av landbruksveier
- Rundskriv T2/16 - Nasjonale og vesentlige regionale interesser på miljøområdet – klargjøring av miljøforvaltningens innsigelsespraksis
- Proposisjon 1 S (2018-2019) Klima- og miljødepartementet
- Veileder. Kulturminner, kulturmiljø og landskap – planlegging etter plan- og bygningsloven versjon II, Riksantikvaren, 2016
- Veileder. Metode for landskapsanalyse i kommuneplan, Direktoratet for naturforvaltning og Riksantikvaren, 2011
- Veileder. NB!-registeret. Database for historiske byområder, Riksantikvaren 2015.
- Veileder, Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse. Faggrunnlag og arbeidsmåte, Riksantikvaren, revidert 2018
- Riksantikvarens strategi for arbeid med kulturarv i kommunene 2019-2022. Riksantikvaren, 2019
- Informasjonsfolder. Kulturminner og kulturmiljøer i kommunene, KS, FKP, RA 2016
- Rapport. Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse i Hordaland. Riksantikvaren, 2016
- Rapport Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse i Troms. Riksantikvaren, 2018
- Rapport. Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse i Østfold. Riksantikvaren, 2015
- Guide – Helhetlig planlegging av nye landbruksbygg, 2013
- Det nasjonale programmet for landbruksbygg og kulturlandskap (2008-13)

MØRE OG ROMSDAL:
Jordbrukslandskap
i Romsdalen. Foto Kristi
Vindedal, Riksantikvaren

Riksantikvaren

Pb. 1483 Vika, 0116 Oslo

Besøksadresse / Dronningens gate 13

Tlf. / 22 94 04 00

Faks / 22 94 04 04

E-post / postmottak@ra.no

www.riksantikvaren.no